

Legal Challenges in Designating the Civil Registration Organization as the Authority for Issuing Certificates of Inheritance

Seyed Hashemi* **Reza** | Ph.D Student, Private Law, Faculty of Law, Shahid Behshti University, Tehran, Iran

Ehsan Bahrami | Faculty Member, Department of Private Law, University of Science and Culture, Tehran, Iran

Received: 05/Apr/2026

Accepted: 27/June/2026

ISSN: 2345-3583
eISSN: 2476-6232

1. Introduction

The designation of the Civil Registration Organization as the official authority for issuing certificates of inheritance, as stipulated in Paragraph (e) of Article 113 of the Seventh Five-Year Development Plan Act of the Islamic Republic of Iran, represents one of the most significant institutional reforms in recent legislative cycles. This measure, supported by the enactment of a detailed 23-article

* Corresponding Author: e_bahramy@sbu.ac.ir

How to Cite: Hashemi, R., Bahrami, E, (2026), "Legal Challenges in Designating the Civil Registration Organization as the Authority for Issuing Certificates of Inheritance", Journal Private Law Research, Vol. 14, No. 55, 139 - 180. Doi: [10.22054/jplr.2026.92102.3003](https://doi.org/10.22054/jplr.2026.92102.3003)

executive bylaw, was initially justified by the legislature as a step toward administrative efficiency, reducing judicial workload, and facilitating citizens' access to inheritance-related documentation. However, the legal framework underpinning this reform faces considerable challenges. The present study seeks to identify and analyze these challenges while assessing whether the delegation of such authority to a non-judicial body is consistent with existing legal principles and statutory provisions.

2. Literature Review

Although the Seventh Five-Year Development Plan Act entered into force in 2024 and the executive bylaw of Paragraph (e) of Article 113 was adopted in 2025, legal scholarship has thus far made no serious attempt to examine the aforementioned questions and challenges. This is despite the fact that the nature of these legal ambiguities and procedural challenges is such that they will inevitably confront judicial practice sooner or later. Accordingly, the necessity of addressing and analyzing these issues is self-evident.

3. Research Methodology

Employing a descriptive–analytical research method, this paper examines the relevant legal sources, laws and regulations governing certificates of inheritance in Iran. The method involves a comparative reading of the Seventh Development Plan's provisions against foundational laws—particularly the Act on Mandatory

Official Registration of Immovable Properties Transactions—and the previous laws and regulations governing non-contentious matters, thereby seeking to identify an appropriate response to the aforementioned challenges.

4. Results and Discussion

The legal implication of Subsection (e) of Article 113 and Paragraph 2 of Article 11 of its implementing bylaw indicates the necessity of including wills in certificates of inheritance. However, this requirement currently applies only to official wills, while holographic and secret wills require judicial validation before being included. Where such a will concerns immovable property and is executed under “ordinary circumstances,” this arrangement appears inconsistent with Article 1 of the Act on the Compulsory Registration of Official Transactions Concerning Immovable Property, indicating that the legislature failed to adequately consider the registration regime.

Paragraph 3 of Article 11, by requiring the Civil Registration Organization to specify the authority competent to review objections and the manner in which the certificate becomes final, remedies a deficiency previously found in judicial practice. Nevertheless, unlike Note 3 to Article 339 of the Civil Procedure Code, it fails to provide that the Organization’s designation is non-binding.

The ten-day period prescribed by Subsection (e) of Article 113 and Article 12 for objecting to a certificate is also inconsistent with

Articles 362 and 369 of the Law on Non-Contentious Matters, which imposed no time limit on objections to court-issued certificates. Expiry of this period may compel interested persons to establish kinship judicially before obtaining amendment of the certificate. Furthermore, Subsection (e) of Article 113 and Articles 12 and 13 designate the Dispute Resolution Board of the Civil Registration Organization, which lacks a judicial officer, as the authority competent to review objections, despite the legal expertise required to resolve complex inheritance issues. The use of the term “judgment” for the Board’s decision is also questionable, particularly since Article 4 of the Civil Registration Act characterizes its determinations as “decisions.”

The silence of Subsection (e) and Article 13 concerning the authority competent to hear objections to the Board’s decision, coupled with their reference only to a “competent” court, may create jurisdictional conflicts between general civil courts and Peace Courts. Likewise, the absence of any provision concerning appeal has enabled the implementing bylaw to exceed interpretation and enter the legislative sphere by declaring first-instance judgments final.

A teleological interpretation, consistent with the latest legislative intent, supports the conclusion that jurisdiction lies with the Peace Court and that its judgment may, within the limits of the Civil Procedure Code, be challenged through ordinary and extraordinary remedies, except cassation. This applies whether the matter reaches the Peace Court through an objection to the Board’s decision or directly through an objection to the Organization’s decision.

Finally, although Article 18 addresses the effect of final judicial judgments concerning kinship on certificates of inheritance, it fails to address the converse situation in which the certificate itself has preceded or resulted in a final judgment. Read with Articles 8 and 426 of the Civil Procedure Code, this omission creates uncertainty as to which judgment prevails. In such circumstances, Article 477 of the Criminal Procedure Code may provide the only mechanism for depriving a certificate-related judgment, wholly or partially, of legal effect where it is manifestly contrary to Sharia.

5. Conclusion

The findings of this research demonstrate that a lack of adequate familiarity on the part of the authorities responsible for adopting the act the the aforementioned executive bylaw with the relevant legal principles and laws and regulations governing certificates of inheritance—such as the Act on Mandatory Official Registration of Immovable Properties Transactions—has resulted in significant conflicts among the applicable laws. Misapplication of legal terminology (e.g., referring to the decisions of the Civil Registration Organization’s Dispute Resolution Board as “rulings”) and the inappropriate conferral of jurisdiction on this non-judicial Board, together with the imposition of a time limit for filing objections, further illustrate these deficiencies. In addition, the silence of Paragraph (e) of the aforementioned Article 113 on numerous essential aspects has sometimes led the executive bylaw to exceed its explanatory function and encroach upon the legislature’s domain by extending the scope of the Act beyond its original intent. In certain instances, this legislative silence is repeated in the bylaw

itself, leaving unresolved issues such as the identification of the competent court to hear objections against the Board's decisions and the possibility of subsequent appeals to appellate and supreme courts.

Keywords: Appeal from Certificate of Inheritance, Paragraph (e) of Article 113 of the Seventh Five-Year Development Plan Act, Peace Court, Testamentary, Dispute Resolution Board of the Civil Registration Organization.

چالش‌های حقوقی پیش‌بینی سازمان ثبت احوال کشور به‌عنوان مرجع صدور گواهی انحصار وراثت

دانشجوی دکتری حقوق خصوصی، دانشکده حقوق، دانشگاه شهید بهشتی، تهران، ایران

سید رضا هاشمی

عضو هیئت علمی گروه حقوق خصوصی، دانشکده حقوق، دانشگاه علم و فرهنگ، تهران، ایران

احسان بهرامی *

چکیده

پیش‌بینی سازمان ثبت احوال کشور به‌عنوان مرجع صدور گواهی انحصار وراثت در بند «ث» ماده ۱۱۳ قانون برنامه پنج‌ساله هفتم پیشرفت و وضع آیین‌نامه ۲۳ ماده‌ای به‌منظور اجرایی ساختن آن، با چالش‌های حقوقی قابل توجهی روبه‌رو می‌باشد. یافته‌های این مقاله که با روش توصیفی - تحلیلی گردآوری شده، نشان می‌دهد که عدم آشنایی کافی مرجع تصویب قانون و آیین‌نامه مذکور با مبانی حقوقی و قوانین و مقررات مربوط به گواهی انحصار وراثت مانند قانون الزام به ثبت رسمی معاملات اموال غیرمنقول؛ منتهی به بروز تعارضات چشمگیر بین قوانین موضوعه، به کارگیری نادرست اصطلاحات حقوقی (مانند «رای» برای اطلاق به تصمیم هیئت حل اختلاف سازمان ثبت احوال کشور) و صلاحیت‌بخشی ناصواب به هیئت مزبور به‌عنوان مرجع فاقد مقام قضایی و در نظر گرفتن مهلت برای تقدیم اعتراض نزد آن هیئت شده است. در کنار این‌ها، سکوت بند «ث» ماده ۱۱۳ در موارد پرشمار، باعث شده گاه آیین‌نامه اجرایی آن، پا را در ورطه قانون‌گذاری بگذارد و به‌جای تبیین قانون منشأ خود، مفاد قانون را توسعه بخشد. گاه نیز این سکوت در آیین‌نامه اجرایی تکرار و باعث شده اموری مانند تعیین دادگاه صالح برای رسیدگی به اعتراض به تصمیم هیئت حل اختلاف و امکان شکایت از رای دادگاه صالح (به‌ویژه تجدیدنظرخواهی و فرجام‌خواهی) مغفول بماند.

واژگان کلیدی: اعتراض به گواهی انحصار وراثت، بند «ث» ماده ۱۱۳ قانون برنامه پنج‌ساله هفتم پیشرفت جمهوری اسلامی ایران، دادگاه صالح، وصیت‌نامه، هیئت حل اختلاف سازمان ثبت احوال کشور.

مقدمه

آنگاه که پس از فوت شخص؛ بحث ارث، ترکه و دارایی متوفی (اعم از مثبت و منفی) پیش می‌آید، ضروری است وارث یا ورثه متوفی مشخص باشند. در این راستا در نظام حقوقی کشورمان، گواهی با عنوان «گواهی انحصار وراثت» پیش‌بینی شده است. این گواهی برای نخستین بار در قانون تصدیق انحصار وراثت مصوب ۱۳۰۹ با عنوان «تصدیق انحصار وراثت» به رسمیت شناخته شد و در ادامه با وضع قانون امور حسبی در سال ۱۳۱۶، تحت همان عنوان تکرار شد. مطابق ماده ۳۶۲ قانون امور حسبی، تصدیق مزبور که عرفاً به «گواهی حصر وراثت»، «گواهی انحصار وراثت»، «گواهی حصر ورثه» و «گواهی انحصار ورثه» مشهور است دربرگیرنده مشخصات متوفی، ورثه او، تعداد و نسبت آنها با متوفی می‌باشد.

از سال ۱۳۰۹ تاکنون، مراجع مختلفی در فرایند صدور گواهی انحصار وراثت اشتغال داشته‌اند، از محاکم صلح که در قانون تصدیق انحصار وراثت پیش‌بینی شده بود، گرفته تا دادگاه بخش، شوراهای حل اختلاف، دادگاه صلح و سازمان ثبت احوال کشور. در نتیجه تحولات مذکور، امروزه مطابق بند «ث» ماده ۱۱۳ قانون برنامه پنج‌ساله هفتم پیشرفت جمهوری اسلامی ایران^۱ و آیین‌نامه اجرایی آن^۲ هر دو مصوب ۱۴۰۳، از تاریخ ۱۴۰۴/۴/۱۳ صدور گواهی حصر وراثت به سازمان ثبت احوال کشور^۳ واگذار شده است.^۴

اگرچه انتخاب سازمان ثبت احوال کشور - با توجه به بانک داده‌های احوال شخصیه اشخاص - به عنوان مرجع صدور گواهی انحصار وراثت به موجب قانون برنامه هفتم پیشرفت و آیین‌نامه اجرایی آن، اقدامی مثبت و روبه‌جلو ارزیابی می‌شود؛ با این حال، بند

۱. از این پس، گاه به اختصار: قانون برنامه هفتم پیشرفت.

۲. از این پس، گاه به اختصار: آیین‌نامه اجرایی.

۳. از این پس، گاه به اختصار: سازمان.

۴. گفتنی است استثنائاً طبق ماده ۲۲ آیین‌نامه اجرایی فوق‌الذکر: «در مواردی که هیچ‌گونه داده یا اطلاعاتی راجع به متوفی در پایگاه‌های اطلاعاتی سازمان موجود نباشد به‌طوری‌که سازمان امکان صدور گواهی انحصار وراثت را نداشته باشد سازمان باید ظرف (۲۰) روز، عدم امکان صدور گواهی را به متقاضی اعلام نماید. متقاضی صدور گواهی مذکور می‌تواند به دادگاه صالح مراجعه کند».

«ث» ماده ۱۱۳ قانون پیش‌گفته^۱ و آیین‌نامه اجرایی آن با ابهام و نارسایی‌های جدی حقوقی^۲ مواجه است. به دیگر سخن، تغییر مرجع ذی‌صلاح صدور گواهی حصر وراثت از «دادگاه صلح» به «سازمان ثبت احوال کشور» و وضع مقررات مزبور برای اجرایی ساختن این تحول، چالش‌های حقوقی چشمگیری را به شرح زیر به دنبال داشته است:

نخست، مندرجات گواهی انحصار وراثت صادره از سازمان ثبت احوال باید مشتمل بر چه مواردی باشد؟ برای مثال، آیا وصیت‌نامه عادی (وصیت‌نامه‌ای که مشمول تشریفات مقرر در قانون امور حسبی نمی‌باشد) نیز باید جزء مندرجات گواهی باشد یا خیر؟ در این زمینه، در صورت طرح دعوای تنفیذ وصیت‌نامه که در بند «ث» ماده ۱۱۳ آمده و صدور حکم در خصوص آن، آیا سازمان مکلف است وصیت‌نامه عادی را نیز در گواهی حصر وراثت قید کند؟ وانگهی آیا قابلیت استماع دعوای تنفیذ وصیت‌نامه عادی، با مقررات قانون الزام به ثبت رسمی معاملات اموال غیرمنقول که اساساً راه را بر اقامه دعوای تنفیذ اعمال حقوقی راجع به اموال غیرمنقول بسته، سراسازگاری را باز نمی‌کند؟

دوم، پس از صدور گواهی توسط سازمان، آیا اشخاص معترض می‌توانند از اعتراض نزد هیئت حل اختلاف که در بند «ث» ماده ۱۱۳ و آیین‌نامه اجرایی آن به عنوان مرجع اعتراض به مفاد گواهی پیش‌بینی شده، خودداری کرده و مستقیماً اعتراض خود را به مفاد گواهی در دادگاه مطرح کنند؟

سوم، منظور از دادگاه «صلح» و «ذی‌صلاح» که در مقررات فوق‌الذکر به عنوان مرجع اعتراض به تصمیم هیئت حل اختلاف بارها تکرار شده، کدامین دادگاه است؟ دادگاه صلح یا دادگاه عمومی حقوقی؟

چهارم، پس از رسیدگی به اعتراض توسط دادگاه صلح، آیا رای این مرجع قابل تجدیدنظرخواهی و یا حتی فرجام‌خواهی می‌باشد یا خیر؟ و

۱. از این پس، گاه به اختصار: بند «ث» ماده ۱۱۳.

۲. شایان ذکر است که پیش‌بینی سازمان ثبت احوال به عنوان متولی صدور گواهی حصر وراثت، بحث‌های اجرایی مانند زیرساخت‌های فنی جامه عمل پوشاندن به مقررات ناظر به استفاده از بانک داده و غیره را نیز به دنبال دارد. به همین خاطر با ذکر واژه «حقوقی» در عنوان این مقاله، بررسی ابعاد اجرایی موضوع در یک تحقیق جداگانه انجام خواهد شد.

در پاسخ به پرسش‌های فوق، پژوهش خاصی در ادبیات حقوقی کنونی انجام نشده است. در واقع با اینکه قانون برنامه هفتم پیشرفت در اوایل سال ۱۴۰۳ و آیین‌نامه اجرایی بند «ث» ماده ۱۱۳ آن در روزهای پایانی همان سال تصویب شده، همچنان ادبیات حقوقی، تلاشی برای تعمق در پرسش‌ها و چالش‌های مزبور نداشته است.^۱ این درحالی است که طبیعت چالش‌ها و پرسش‌های یادشده به گونه‌ای است که دیر یا زود، این چالش‌ها به طور حتم دامان رویه قضایی را خواهد گرفت. به همین خاطر، ضرورت پرداختن به آن‌ها ناگفته پیداست.

با توجه به وضعیت یادشده، این مقاله با استفاده از منابع کتابخانه‌ای و با روش توصیفی - تحلیلی به بررسی چالش‌های بالا می‌پردازد. در این مسیر به ترتیب «چالش‌های مربوط به مندرجات گواهی انحصار وراثت»، «چالش‌های مربوط به دعوی تنفیذ وصیت‌نامه»، «چالش‌های مربوط به اعتراض به گواهی انحصار وراثت» و «چالش‌های مربوط به احتمال تعارض حکم قطعی موثر بر مفاد گواهی انحصار وراثت با گواهی انحصار وراثت یا حکم قطعی صادره در خصوص آن» به بحث گذاشته می‌شود.

۱. چالش‌های مربوط به مندرجات گواهی انحصار وراثت

طبق ماده ۱۱ آیین‌نامه اجرایی، مندرجات گواهی انحصار وراثت عبارتند از: ۱- تعیین وراث و سهم الارث هر یک از آنان، ۲- وجود وصیت‌نامه رسمی با ذکر مشخصات وصی

۱. این پیشینه در حالی غیرقابل انکار است که به مناسبت اشاره بند ۶ ماده ۱۲ قانون شوراهای حل اختلاف به «حصر ورثه» به عنوان یکی از امور در صلاحیت دادگاه صلح، بحث‌های ارجمندی درباره گواهی حصر وراثت صادره از دادگاه صلح صورت پذیرفته است (ر.ک: بدیع فتیحی، «نقد و تحلیل صلاحیت‌های دادگاه صلح»، فصلنامه پژوهش حقوق خصوصی، دوره ۱۲، شماره ۴۷، (۱۴۰۳)، صص ۱۴۹-۱۴۷؛ مجید عزیزیانی، «دادگاه صلح در کالبد مرجع بدوی اختصاصی»، دوفصلنامه دانش حقوق مدنی، دوره ۱۳، شماره ۲۶، (۱۴۰۳)، ص ۱۷۳؛ حسین کاویار و مهدی امینی، «صلاحیت دادگاه صلح در قانون شوراهای حل اختلاف مصوب ۱۴۰۲»، فصلنامه دیدگاه‌های حقوق قضایی، دوره ۲۹، شماره ۱۰۶، (۱۴۰۳)، ص ۱۱۹). از سوی دیگر در خصوص پژوهش‌های صورت گرفته پیش از تصویب قانون برنامه هفتم پیشرفت نیز، برخی صرفاً با استناد به ماده ۳۶۸ قانون امور حسبی به امکان اعتراض دادستان به گواهی انحصار وراثت پیش از نصب قیم اشاره داشته‌اند؛ سعید بیگدلی و ابوذر صحرانورد، «تعارض نقش دادستان و سازمان‌های غیرقضایی در حمایت از محجوران»، فصلنامه پژوهش حقوق خصوصی، دوره ۲، شماره ۳، (۱۳۹۲)، ص ۱۰۹.

و موصی‌له و در نهایت ۳- مهلت اعتراض به گواهی مذکور و مرجع رسیدگی به آن و همچنین چگونگی قطعیت یافتن گواهی. در خصوص مندرجات بند یک، مقرر مزبور با مواد ۳۶۲، ۳۷۲ و ۳۷۳ قانون امور حسبی تفاوتی ندارد، اما بندهای دوم و سوم به تبع بند «ث» ماده ۱۱۳ واجد نوآوری بوده که به ترتیب در این بخش از مقاله تحلیل و تبیین می‌شود.

۱-۱. ذکر وصیت‌نامه رسمی در گواهی انحصار وراثت

در قسمتی از بند «ث» ماده ۱۱۳، راجع به وصیت‌نامه این‌گونه آمده است: «... گواهی انحصار وراثت ظرف ده روز پس از ابلاغ در هیئت حل اختلاف موضوع ماده ۳ قانون ثبت احوال ۱۳۵۵/۰۴/۱۶ قابل اعتراض بوده و رای هیئت مذکور، ظرف بیست روز قابل اعتراض در دادگاه صالح است. این حکم مانع از طرح دعوای اثبات نسب و تنفیذ وصیت‌نامه و نظایر آن نزد محاکم نیست. سازمان ثبت اسناد و املاک کشور مکلف است پس از ثبت امضای وصیت‌نامه رسمی رونوشت آن را به سازمان ثبت احوال کشور ارسال نماید».

مطابق منطوق مقرر پیش‌گفته، به این نکته که وصیت‌نامه جزء مندرجات گواهی انحصار وراثت باشد، تصریح نشده است. با این حال به دلالت التزامی آن، می‌توان لزوم درج وصیت‌نامه رسمی در گواهی انحصار وراثت را استنباط نمود. توضیح آنکه قانون‌گذار، سازمان ثبت اسناد و املاک کشور را مکلف به ارسال رونوشت وصیت‌نامه رسمی به سازمان ثبت احوال کشور نموده است. بنابراین چنانچه اندیشه درج وصیت‌نامه رسمی در گواهی انحصار وراثت در ذهن قانونگذار وجود نداشت، لزومی به تصریح به تکلیف سازمان ثبت اسناد و املاک کشور مبنی بر ارسال رونوشت وصیت‌نامه رسمی به سازمان ثبت احوال کشور وجود نداشت. به‌همین خاطر در بند ۲ ماده ۱۱ آیین‌نامه اجرایی، وصیت‌نامه رسمی [در صورت وجود] با ذکر مشخصات وصی و موصی‌له از جمله مندرجات الزامی گواهی حصر وراثت دانسته شده است.

باری با توجه به دلالت بند «ث» ماده ۱۱۳ و بند ۲ ماده ۱۱ آیین‌نامه اجرایی بر ضرورت درج وصیت‌نامه رسمی در گواهی انحصار وراثت، اینک پرسش قابل طرح این است که

آیا (صرفنظر از مقررات فوق) اساساً درج وصیت‌نامه در گواهی حصر وراثت از پشتوانه و منطق قانونی برخوردار است یا خیر؟ به دیگر سخن، با اینکه عنوان و مسمای این گواهی ظاهراً ناظر به محدود و معین ساختن ورثه است، چرا در مقررات مزبور، وصیت‌نامه رسمی جزء مندرجات الزامی گواهی حصر وراثت دانسته شده است؟

در پاسخ، جستجوی نگارندگان در متون قانونی حاکی از این است که هیچ نص صریحی به جز مقرر مندرج در بند «ث» ماده ۱۱۳ و بند ۲ ماده ۱۱ آیین‌نامه در این زمینه وجود ندارد. بنابراین، استقراء در مواد قانونی مرتبط در این خصوص می‌تواند راهگشا باشد. بدین منظور باید فصل‌های ششم و دهم قانون امور حسبی به ترتیب ناظر بر وصیت و تصدیق انحصار وراثت را تحلیل نمود؛ جایی که از یک‌سو، وفق ماده ۳۷۲ قانون امور حسبی: «در تصدیق انحصار وراثت باید نسبتی که وارث یا ورثه به مورث خود دارند از متروکات به‌نحو اشاعه معین شود». از سوی دیگر، طبق ماده ۳۷۳ همان قانون: «در تصدیق انحصار وراثت به درخواست ورثه دادگاه حصه هر یک از ورثه را معین می‌نماید». جمع این دو مقرر حکایت از ضرورت درج وصیت‌نامه در گواهی انحصار وراثت دارد؛ چراکه در صورت وجود وصیت‌نامه، تعیین سهم هریک از ورثه از ترکه ملازمه با اشاره به وصیت‌نامه دارد. برای مثال در صورتی که ورثه، دو فرزند باشند اگر وصیت‌نامه وجود داشته باشد و به وصیت به میزان یک‌سوم دارایی حین الفوت متوفی اشاره شده باشد، سهم هر کدام از ورثه، یک سهم از سه سهم خواهد بود و الا سهم هریک، یک‌و‌نیم سهم از سه سهم خواهد بود. فراتر از این، ذکر وصیت‌نامه در گواهی انحصار وراثت، باب سوءاستفاده احتمالی ورثه را مسدود خواهد کرد. به‌عنوان مثال در فرضی که متوفی، مالک یک باب آپارتمان بوده که منافع آن را در زمان حیات خود در قالب عقد اجاره به شخص «الف» تملیک نموده، اگر وصیت‌نامه راجع به یک‌سوم از اجاره‌بهای همان ملک در گواهی حصر وراثت ذکر نشود، ورثه ممکن است از این خلأ سوءاستفاده کرده و تمام اجاره‌بها را از مستأجر دریافت کنند. النهایه، دلیل دیگری که می‌توان به آن اشاره کرد، رویه دادگاه‌ها در تنظیم گواهی انحصار وراثت است. به دیگر سخن، دقت‌نظر در گواهی‌های حصر وراثت صادره از دادگاه‌ها نشان می‌دهد که با ذکر عبارت «پس از تشریفات قانونی و انتشار

یک نوبت آگهی در روزنامه و عدم وصول هرگونه لایحه یا اعتراض یا ارائه وصیت‌نامه سری یا رسمی...»، دادگاه‌ها نیز عقیده بر ضرورت درج وصیت‌نامه در گواهی حصر وراثت دارند.^۱ گویا دیدگاه مشابه در ذهن دادرس محترم یکی از شعب دادگاه صلح شهر تهران نیز قرار داشته که چنین مقرر نموده است: «... وفق ماده ۳۷۳ قانون امور حسبی دادگاه موظف است حصه هر یک از وراث را معین و در گواهی حصر ورثه قید کند که در مانحن‌فیه با ارائه وصیت‌نامه رسمی از سوی خواهان حصه سایر وراث تغییر می‌کند و از سوی دیگر عدم ذکر وصیت‌نامه و مفاد وصیت در گواهی انحصار وراثت می‌تواند موجبات سوءاستفاده و تضییع حقوق موصی‌له را فراهم آورد».^۲

با این همه ممکن است گفته شود هرچند ذکر وصیت‌نامه در گواهی انحصار وراثت دارای فواید مشهود است، اما انطباق چندانی بر قوانین موضوعه کنونی ندارد. توضیح آنکه اولاً، برابر ماده ۱ قانون تصدیق انحصار وراثت که هرگز نسخ نشده و حتی با وضع قانون امور حسبی نیز معتبر است:^۳ «در هر موردی که یک یا چند نفر بخواهند مال متعلق به متوفایی را اعم از منقول یا غیرمنقول یا اسنادی که نزد غیر است به‌عنوان وراثت اخذ نمایند و یا طلب متوفایی را به این عنوان وصول کنند و متصرف یا مدیون بدون انکار وجود مال یا دین یا اسناد تصدیقی برای سمت و یا انحصار وراثت از آنها بخواهد باید به طریق ذیل رفتار شود». بر این بنیاد، اساساً فلسفه پیش‌بینی گواهی انحصار وراثت - آنچنان که از نامش نیز پیداست - به مشخص و محدود ساختن ورثه بازمی‌گردد و ارتباطی با وصیت‌نامه و موصی‌له ندارد. ثانیاً بر اساس ماده ۳۶۲ قانون امور حسبی، وصیت‌نامه جزء مندرجات گواهی انحصار وراثت نمی‌باشد. در حقیقت به تصریح بخشی از ماده ۳۶۲ قانون امور حسبی: «... تصدیقی مشعر بر وراثت و تعیین تعداد وراث و نسبت آنها با متوفی صادر می‌نماید». همچنین مطابق ماده ۳۷۲ قانون امور حسبی، تعیین حصه ورثه منوط به

۱. برای نمونه ر.ک: دادنامه شماره ۱۴۰۴/۱۳۹۰۰۲۵۰۷۹۰۶ مورخ ۱۴۰۴/۱۰/۷ صادره از شعبه هفتم دادگاه صلح شهرستان زنجان.

۲. دادنامه شماره ۱۴۰۳/۱۱/۱ مورخ ۱۴۰۳/۱۱/۱ صادره از شعبه هفتم دادگاه صلح مجتمع قضایی شماره ۱ دادگاه‌های صلح شهر تهران.

۳. مهدی شهیدی، حقوق مدنی - ارث (تهران: مجد، ۱۳۹۴) ص ۲۷۰.

درخواست آن‌ها شده؛ پس نمی‌توان آن را از مندرجات گواهی حصر وراثت دانست و با این مقدمه، آن را دارای ملازمه با ذکر وصیت‌نامه شناخت. ثالثاً اینکه مفاد وصیت‌نامه جزء مندرجات گواهی انحصار وراثت نیست را می‌توان از گزاره‌های برخی از استادان حقوق نیز استنباط کرد؛ آنجا که خاطر نشان ساخته‌اند محتوای درخواست گواهی حصر وراثت، تقاضای صدور تصدیقی بر محصور بودن وراث متوفی به عدد، اشخاص و شخص معین و معلوم است.^۱

با وجود این‌ها، دیدگاه اخیر قابل دفاع به نظر نمی‌رسد؛ چه آنکه نه تنها با آنچه پیش‌تر گفته شد سازگاری ندارد، بلکه با ماده ۱۱ آیین‌نامه راجع به ماده ۲۹۹ قانون امور حسبی مصوب ۱۳۳۲ نیز در تعارض است. وفق این مقرر: «در صورتی که در دادگاه بخش در موعد مقرر در ماده ۲۹۴ قانون امور حسبی، وصیت‌نامه‌ای ابراز شد که قابل ترتیب اثر باشد دادگاه در تصدیق انحصار وراثت، مفاد وصیت‌نامه و این که در موقع، ابراز شده و قابل ترتیب اثر است [را] درج خواهد کرد و اگر تصدیق انحصار وراثت صادر شده و این مطلب به جهتی در آن درج نشده باشد، اشخاص ذینفع باید تصدیقی مبنی بر ابراز وصیت‌نامه در موعد مقرر و قابل ترتیب اثر بودن آن را از دادگاه گرفته به ضمیمه سواد وصیت‌نامه به اداره ثبت اسناد تسلیم نمایند».^۲

با این وصف، پرسش قابل طرح دیگر، این است که چرا بند «ث» ماده ۱۱۳ و بند ۲ ماده ۱۱ آیین‌نامه تنها به ضرورت درج وصیت‌نامه رسمی در گواهی حصر وراثت اشاره کرده است؟ به دیگر سخن، چرا این مقررات در خصوص ضرورت درج سایر وصیت‌نامه‌های موضوع قانون امور حسبی (وصیت‌نامه‌های خودنوشت و سرّی) در گواهی حصر وراثت سکوت اختیار کرده است؟

۱. محمد جعفر جعفری لنگرودی، مبسوط در ترمینولوژی حقوق، جلد سوم (تهران: گنج دانش، ۱۳۷۸) ص ۱۹۱۲.

۲. باید توجه داشت که موعد مقرر در ماده ۲۹۴ که به آن در ماده ۱۱ آیین‌نامه اخیرالذکر نیز تصریح شده، به موجب نظریه شماره ۲۶۳۹ مورخ ۱۳۶۷/۰۸/۰۴ شورای نگهبان، خلاف شرع شناخته شده است (نظریه شماره ۲۶۳۹ مورخ ۱۳۶۷/۰۸/۰۴ شورای نگهبان: «محدود نمودن اعتبار وصیت‌نامه ابرازی به مدت سه ماه مذکور در ماده ۲۹۴ قانون امور حسبی، خلاف موازین شرع [شناخته شد] و این قسمت از ماده ۲۹۴ ابطال می‌شود...»).

پاسخ را می‌توان در اهداف زیربنایی سپردن صدور گواهی به سازمان ثبت احوال توجیه کرد. در حقیقت از آنجا که وفق ماده ۲ آیین‌نامه، فلسفه سپردن گواهی حصر وراثت به سازمان، «صدور سامانه‌ای (سیستمی)» گواهی حصر وراثت بوده، طبیعی است که سامانه مذکور واجد کاستی‌هایی مشهود در شناسایی وصیت‌نامه‌های خودنوشت و سرّی و احراز ارکان هریک از آن‌ها می‌باشد؛ حال آنکه این وضعیت در خصوص وصایای رسمی تنظیم شده در دفترخانه‌های اسناد رسمی وجود ندارد. به همین خاطر است که در بند «ث» ماده ۱۱۳، قانون‌گذار مقرر نموده که صدور گواهی حصر وراثت سامانه‌ای مانع از اقامه دعوای تنفیذ وصیت‌نامه نخواهد بود.

در مقابل، توجیه یادشده نیز فاقد ایراد نیست. در واقع برخلاف آیین‌نامه که صرفاً به لزوم ذکر وصیت‌نامه رسمی تصریح نموده، با توجه به اطلاق عبارت وصیت‌نامه در ماده ۲۹۴ قانون امور حسبی، وصیت‌نامه (اعم از رسمی، سرّی و خودنوشت) باید در گواهی انحصار وراثت درج شود. از این‌رو جای نقد است که تکلیف وصیت‌نامه‌های سرّی و خودنوشت در بند «ث» ماده ۱۱۳ و آیین‌نامه، روشن و معلوم نشده است. این مشکل زمانی نمود و بروز جدی می‌یابد که وصیت‌نامه عادی (وصیت‌نامه‌ای که رسمی، سرّی یا خودنوشت نباشد) مورد تصدیق ورثه نیز قرار گرفته باشد. توضیح آنکه به موجب ماده ۲۹۱ قانون امور حسبی که شکل‌گرایی محض در وصیت را پذیرفته^۱ و مورد توجه هیئت عمومی دیوان عالی کشور در صدور رای وحدت رویه شماره ۵۴ مورخ ۱۳۵۱/۱۰/۱۳ نیز قرار گرفته، استثنائی که برای شکل‌گرایی محض در وصیت به رسمیت شناخته شده، دقیقاً فرض اقرار ورثه به وصیت فاقد شرایط شکلی قانون امور حسبی است؛ یعنی اگر وارث، وصیتی که برخلاف تشریفات قانون امور حسبی تنظیم شده را بپذیرد و به صحت آن اقرار کند، قانون‌گذار نیز آن را به رسمیت می‌شناسد. با این وصف، اکتفای بند «ث» ماده ۱۱۳ و

۱. مطابق نظریه شکل‌گرایی محض، در اکثر نظام‌های حقوقی دنیا از جمله کشورمان (هرچند نظر مخالف وجود دارد و در ادامه به آن اشاره می‌شود)، شرایط شکلی مشخصی برای انعقاد وصیت پیش‌بینی شده که عدم رعایت آن‌ها منجر به بی‌اعتباری وصیت می‌شود؛ عباس میرشکاری؛ احسان بهرامی و سیدامین پیشنهاد، «شکل‌گرایی محض در وصیت؛ مطالعه تطبیقی در حقوق ایران و آمریکا»، فصلنامه مطالعات حقوق تطبیقی معاصر، دوره ۱۳، شماره ۲۹، (۱۴۰۱)، ص ۲۵۰.

آیین نامه آن به وصیت رسمی سبب می شود چنین وصیت نامه هایی در گواهی حصر وراثت قید نشود که خود محل ایراد و اشکال است.

۱-۲. ذکر مهلت و مرجع اعتراض به گواهی انحصار وراثت و چگونگی قطعیت یافتن آن

در بند ۳ ماده ۱۱ آیین نامه؛ ذکر مهلت، مرجع اعتراض و چگونگی قطعیت یافتن گواهی انحصار وراثت جزء مندرجات الزامی گواهی دانسته شده است. در گواهی های سابق بر خلاف نص ماده ۳۶۲ قانون امور حسبی، در رویه قضایی، هرگز به قابل اعتراض بودن گواهی اشاره نمی شد. از این رو این نکته که باید در گواهی انحصار وراثت صادره از سوی سازمان ثبت احوال کشور، به قابل اعتراض بودن آن تصریح شود، یک نوآوری مطلوب است. با این حال پرسش این است که چرا این مقرره برخلاف قانون امور حسبی و به تبع قانون منشأ آن (بند «ث» ماده ۱۱۳)، برای اعتراض به گواهی انحصار وراثت، مهلت تعیین کرده است؟

علت طرح پرسش این است که ذکر مهلت برای اعتراض به گواهی انحصار وراثت صادره از سوی سازمان ثبت احوال کشور عملاً می تواند پس از گذشت مواعد مقرر، باعث تضییع حق ذی نفع یا ذی نفعان و ورود به ورطه یک دادرسی ناخواسته برای طرح دعاوی اثبات نسب، تنفیذ وصیت نامه و ... شود. به منظور درک بهتر این تالی فاسد، فرضی را در نظر بگیریم که بنا به دلایلی، مشخصات یکی از ورثه در گواهی انحصار وراثت درج نشده باشد. در این فرض و بنا به هر علتی، در مواعد مقرر و علی رغم ابلاغ گواهی به آن شخص، اعتراضی به گواهی انحصار وراثت صورت نمی گیرد. حال با توجه به قطعیت گواهی انحصار وراثت و از آنجایی که قواعد ارث در زمره قواعد آمره است، آیا باید به چنین گواهی حصر وراثتی ترتیب اثر داد؟ اگر پاسخ مثبت باشد، برای شخص ذینفع چاره ای جز دعاوی اثبات نسب باقی نمی ماند؛ امری که علاوه بر مفسده احتمالی ناشی از تضییع حق وی تا اخذ حکم نهایی راجع به آن که معمولاً تا طی روند مرحله بدوی، تجدیدنظر و نهایتاً فرجام خواهی (بند ۲ ماده ۳۶۷ و بند «الف» ماده ۳۶۸ قانون آیین دادرسی مدنی) بسیار

زمان بر خواهد بود، موجب اشتغال دستگاه قضایی، اتلاف وقت و هزینه می‌شود. فراتر از این، نظر به اینکه عنوان رای بر گواهی انحصار وراثت بار نمی‌شود، مشمول طرق فوق‌العاده شکایت از رای نظیر اعتراض ثالث نیز نمی‌باشد. بنابراین، تعیین مهلت برای اعتراض به گواهی انحصار وراثت، ممکن است به بروز ایرادات یاد شده منجر شود؛ واقعیتی که گویا مورد توجه قانون‌گذار امور حسبی بوده که در مواد ۳۶۲ و ۳۶۹ قانون امور حسبی، اعتراض به گواهی حصر وراثت را منوط به رعایت مهلت ندانسته است.

با گذر از بحث مهلت که در بند ۳ ماده ۱۱ آیین‌نامه پیش‌بینی شده، نوبت به فراز دیگر مقرر مزبور ناظر به ذکر مرجع اعتراض و چگونگی قطعیت یافتن گواهی می‌رسد. بر این بنیاد، مشابه آنچه در تبصره ۳ ماده ۳۳۹ قانون آیین دادرسی مدنی ذکر شده، در گواهی حصر وراثت صادره از سازمان نیز به مرجع رسیدگی به اعتراض به گواهی و چگونگی قطعیت یافتن آن تصریح می‌شود. مطابق مقرر یادشده از قانون آیین دادرسی مدنی: «دادگاه باید ذیل رای خود، قابل تجدیدنظر بودن یا نبودن رای و مرجع تجدیدنظر را معین نماید...».

آنچه درباره فراز مورد بحث از بند ۳ ماده ۱۱ آیین‌نامه اهمیت دارد، اثر الزام‌آور توصیف سازمان در خصوص مرجع رسیدگی به اعتراض و چگونگی قطعیت یافتن آن است. در حقیقت برخلاف تبصره ۳ ماده ۳۳۹ قانون آیین دادرسی مدنی که مقرر کرده است: «... این امر مانع از آن نخواهد بود که اگر رای دادگاه قابل تجدیدنظر بوده و دادگاه آن را قطعی اعلام کند، هریک از طرفین درخواست تجدیدنظر نماید»، بند ۳ ماده ۱۱ آیین‌نامه خاطرنشان ساخته که آیا اشخاص معترض به گواهی صادره مکلف به پیروی از توصیف ذیل گواهی هستند یا خیر. با این حال، قیاس اولویت و منطق ما را به غیرالزام‌آور بودن توصیف سازمان رهنمون می‌سازد. بر این بنیاد، وقتی توصیف اشتباه دادگاه مانع از تجدیدنظرخواهی نزد مرجع تجدیدنظر نیست، به طریق اولی توصیف اشتباه دادگاه مانع از درجه پایین‌تری در قیاس با مرجع قضایی دارد - برای شخص معترض ایجاد تکلیف نمی‌کند. بنابراین، مثلاً اگر سازمان، مرجع رسیدگی به اعتراض را دادگاهی غیر صالح

معرفی کند یا گواهی را قطعی اعلام نماید، اشخاص معترض می‌توانند در دادگاه صالح اعتراض خود را ثبت نمایند؛ زیرا ملاک، توصیف قانون است نه سازمان.

۲. چالش‌های مربوط به دعوای تنفیذ وصیت‌نامه

همانطور که پیش‌تر از نظر گذشت، وصیت‌نامه رسمی یکی از مندرجات الزامی گواهی حصر وراثت صادره از سازمان ثبت احوال کشور است. در رابطه با سایر وصایا، بند «ث» ماده ۱۱۳ به این عبارت که: «این حکم [حکم صادره توسط دادگاه صالح در خصوص اختلافات و اعتراض به گواهی حصر وراثت] مانع از طرح دعوی ... تنفیذ وصیتنامه و نظایر آن نزد محاکم نیست» اکتفا کرده و آیین‌نامه اجرایی نیز هیچ توضیحی راجع به آن نداده است. با این وصف، مسأله قابل طرح این است که در وهله اول، منظور از دعوای تنفیذ وصیتنامه چیست؟ و در وهله بعدی، آیا اشاره به امکان طرح این دعوا در محاکم در مقرر مزبور، در تعارض با قانون الزام به ثبت رسمی معاملات اموال غیرمنقول می‌باشد یا خیر؟ در قسمت بعدی، این دو چالش بررسی می‌شوند.

۲-۱. تبارشناسی دعوای تنفیذ وصیت‌نامه

به‌طور کلی آنگاه که سخن از «تنفیذ» وصیت‌نامه مطرح است، دو احتمال در خصوص معنای مدنظر از آن وجود دارد: مطابق احتمال نخست؛ منظور، درخواست تنفیذ ماهوی وصیت است که در ماده ۸۴۳ قانون مدنی به آن اشاره شده است؛ یعنی آنجا که شکل وصیت بر اساس قانون امور حسبی معتبر بوده و دعوا صرفاً بر سر ماهیت و مفاد وصیت برای تنفیذ مازاد بر یک‌سوم اموال موصی است. با این وصف، به‌نظر می‌رسد منظور قانون‌گذار در بند «ث» ماده ۱۱۳ هرگز این معنا از تنفیذ نباشد؛ چرا که اولاً در این مقرر اساساً بحثی درباره وصیت مازاد بر ثلث مطرح نیست که لازم باشد قانون‌گذار بحث تنفیذ مازاد بر یک‌سوم و دعوای مرتبط با آن را پیش بکشد. ثانیاً اگر مقصود این مقرر از تنفیذ، تنفیذ ماهوی بود، ضروری است قانون‌گذار به تنفیذ «وصیت» اشاره کند؛ نه تنفیذ «وصیت‌نامه». به دیگر سخن، تنفیذ زمانی قابل حمل به تنفیذ ماهوی است که واژه پس از آن نیز عمل حقوقی وصیت باشد نه سند حاوی عمل حقوقی یعنی وصیت‌نامه.

با عبور از احتمال نخست، احتمال دیگری که به ذهن خطور می‌کند، این است که در ادبیات بند «ث» ماده ۱۱۳، منظور از «تنفیذ»، تأیید و احراز وصیت‌نامه توسط دادگاه می‌باشد مانند مواردی که یکی از طرفین قرارداد از حق فسخ خود استفاده کرده و از دادگاه رسیدگی و صدور حکم به «تنفیذ [تأیید] فسخ» را تقاضا می‌کند؛ یعنی از آن مرجع می‌خواهد که وجود حق فسخ و درستی اعمال آن را احراز نماید. این معنا از «تنفیذ» در ماده ۱ قانون الزام به ثبت رسمی معاملات اموال غیرمنقول با عباراتی چون «دعوی تنفیذ معامله» و «دعوی تنفیذ فسخ» مورد استفاده قانون‌گذار قرار گرفته است. همچنین است ذکر عبارت «درخواست تنفیذ وصیت‌نامه» در قانون رسیدگی به دعاوی مطروحه راجع به احوال شخصیه و تعلیمات دینی ایرانیان زرتشتی، کلیمی و مسیحی و درج عبارت «درخواست تنفیذ وصیت‌نامه عادی شهدا از محاکم ذی صلاح» در قانون اساسنامه بنیاد شهید انقلاب اسلامی.

با اینکه نباید در درستی احتمال دوم تردید کرد، چالش دیگری که پیش می‌آید، درباره گستره واژه «وصیت‌نامه» در عبارت «دعوی تنفیذ وصیت‌نامه» است. در واقع اینکه مقصود قانون‌گذار از اصطلاح «تنفیذ» روشن شد، پرسش این است که منظور از «وصیت‌نامه» هر وصیت‌نامه‌ای است که رسمی (موضوع ماده ۲۷۷ قانون امور حسبی) نباشد یا صرفاً وصیت‌نامه‌های غیررسمی مشمول قانون امور حسبی (یعنی وصیت‌نامه‌های خودنوشت و سرّی) را دربرمی‌گیرد؟ اگر وجه نخست مورد قبول واقع شود، برای مثال وصیت‌نامه تاییبی که صرفاً امضای آن به دستخط موصی است نیز می‌تواند موضوع دعوی تنفیذ وصیت‌نامه قرار گیرد؛ حال آنکه پذیرش وجه دوم، تنها راه را بر اقامه دعوی تنفیذ وصیت‌نامه‌های غیررسمی مشمول قانون امور حسبی یعنی وصیت‌نامه‌های خودنوشت و سرّی باز می‌گذارد.

در پاسخ باید گفت که بند «ث» ماده ۱۱۳ اساساً به دنبال این نبوده که مقررات تازه‌ای راجع به آن دسته از وصیت‌نامه‌ها که دعوی تنفیذ آن‌ها قابل استماع است، وضع نماید بلکه صرفاً می‌خواسته راه را بر درج وصیت‌نامه‌هایی که از منظر قانون‌گذار در سایر قوانین و مقررات معتبر هستند، اما به طور رسمی تنظیم نمی‌شوند، در گواهی حصر وراثت از طریق

مقتضی باز گذارد. به همین خاطر، پاسخ را باید در سایر قوانین و مقررات حاکم بر وصیت نامه جستجو کرد؛ قوانین و مقرراتی که به تفصیل درباره آن‌ها بحث شده؛ تا آنجا که پس از بحث پیرامون آن‌ها، برخی اعتبار وصیت نامه‌های غیررسمی را منوط به خودنوشت و سرّی بودن آن‌ها نموده‌اند؛^۱ درحالی که به باور گروهی، وصیت نامه‌های غیرمشمول قانون امور حسبی نیز به شرط توفیق خواهان در اثبات آن‌ها نیز معتبر هستند؛^۲ پس می‌تواند موضوع دعوای تنفیذ وصیت نامه قرار گیرد.^۳

۲-۲. تعارض قابلیت استماع دعوای تنفیذ وصیت نامه با قانون الزام به ثبت رسمی معاملات اموال غیرمنقول

پس از مشخص شدن منظور قانونگذار از دعوای تنفیذ وصیت نامه، پرسشی که با عنایت به اطلاق عبارت «دعوای تنفیذ وصیت نامه» در بند «ث» ماده ۱۱۳ که شامل وصیت نسبت به اموال منقول و غیرمنقول می‌شود، پیش می‌آید این است که با توجه به اینکه قانون برنامه هفتم پیشرفت، پس از قانون الزام به ثبت رسمی معاملات اموال غیرمنقول تصویب شده و قانون اخیرالذکر هر نوع معامله راجع به اموال غیرمنقول را صرفاً با ثبت در سامانه ثبت الکترونیک اسناد، واجد اعتبار دانسته؛ آیا بند «ث» ماده ۱۱۳ که آخرین اراده قانونگذار راجع به قابلیت استماع دعوای تنفیذ وصیت نامه محسوب می‌گردد (که شامل وصیت نامه غیررسمی راجع به اموال غیرمنقول نیز می‌شود)، با قانون الزام به ثبت رسمی معاملات اموال غیرمنقول تعارض و مغایرتی ندارد؟ چالشی که بررسی و پاسخ به آن نیازمند تحلیل و

۱. موسی عمید، حقوق مدنی ایران - بخش دوم (هبه - وصیت - ارث) (تهران: چاپخانه خودکار ایران، ۱۳۲۱) صص ۱۳۶-۱۳۵؛ سید مصطفی محقق داماد، بررسی فقهی و حقوقی وصیت (تهران: مرکز نشر علوم اسلامی، ۱۳۸۷) ص ۲۰۸.
۲. سید حسین صفایی و هادی شعبانی کندی، حقوق مدنی: وصیت، ارث، شفعه (تهران: شرکت سهامی انتشار، ۱۳۹۷) ص ۴۲.

۳. برای دیدن تفصیل این اختلاف نظر، ر.ک: میرشکاری و همکاران، پیشین، صص ۲۷۹-۲۴۹؛ عباس میرشکاری؛ احسان بهرامی و سیدامین پیشنامز، «دعوای تنفیذ (اثبات) وصیت نامه عادی؛ قابلیت یا عدم قابلیت استماع»، فصلنامه رای، دوره ۱۰، شماره ۴۰، (۱۴۰۱)، صص ۲۸-۱۵.

بررسی ماده ۱ قانون الزام به ثبت رسمی معاملات اموال غیرمنقول در کنار بند «ث» ماده ۱۱۳ و مواد مرتبط قانون امور حسبی است.

ماده ۲۷۶ قانون امور حسبی ناظر بر بیان انواع وصیت‌نامه مقرر می‌دارد: «وصیت‌نامه اعم از اینکه راجع باشد به وصیت عهدی یا تملیکی، منقول یا غیرمنقول، ممکن است به طور رسمی یا خودنوشت یا سرّی تنظیم شود». با توجه به ماده ۲۷۶ قانون امور حسبی، وصیت‌نامه‌های خودنوشت یا سرّی اعم از اینکه راجع به اموال منقول یا غیرمنقول باشد، در قالب اسناد عادی تنظیم می‌شوند. حال پرسش که مطرح می‌شود آن است که وضعیت حقوقی وصیت‌نامه‌های خودنوشت و سرّی در رابطه با اموال غیرمنقول «در شرایط عادی»، با تصویب قانون الزام به ثبت رسمی معاملات اموال غیرمنقول و بند «ث» ماده ۱۱۳ به چه نحو است؟

در پاسخ به نظر می‌رسد که با تصویب قانون الزام به ثبت رسمی معاملات اموال غیرمنقول و به‌ویژه مندرجات ماده ۱ آن و عموم عبارت «هر عمل حقوقی اعم از عقد و ایقاع» و صرف‌نظر از عقد یا ایقاع بودن وصیت^۱، وصیت نسبت به اموال غیرمنقول نیز باید در قالب سند رسمی منعقد و تنظیم شود. به بیانی روشن‌تر با وضع و لازم‌الاجرا شدن قانون الزام به ثبت رسمی معاملات اموال غیرمنقول، آن بخش از مقررات قانون امور حسبی ناظر بر وصیت‌نامه‌های خودنوشت و سرّی «در شرایط عادی» یا وصیت‌نامه‌هایی که شرایط قانون امور حسبی را نداشته اما ورثه یا وارثی نسبت به صحت آن اقرار نمایند راجع به اموال غیرمنقول باشد، نسخ شده است. بنابراین آن بخش از بند «ث» ماده ۱۱۳ ناظر بر درج وصیت‌نامه رسمی در گواهی انحصار وراثت در فرضی که موصی به در زمره اموال غیرمنقول باشد، امری موافق مقررات قانون الزام به ثبت رسمی اموال غیرمنقول تلقی می‌گردد و با آن سازگاری دارد. با وجود این با دقت نظر در مقررات یادشده، به نظر

۱. برای دیدن دیدگاه‌های مختلف در این زمینه، ر.ک: محمدهادی جواهرکلام، «اعمال حقوقی نیازمند ثبت رسمی و وضعیت معاملات ثبت‌نشده؛ نقد و تحلیل قانون الزام به ثبت رسمی معاملات اموال غیرمنقول»، فصلنامه دیدگاه‌های حقوق قضایی، دوره ۳۰، شماره ۱۱۰، (۱۴۰۴)، ص ۹۳؛ عباس میرشکاری؛ شبیر آزادبخت و احسان بهرامی، «مبانی و محدودیت‌های اصل حاکمیت اراده در وصیت در فقه امامیه و حقوق ایران با مطالعه تطبیقی در نظام حقوقی آمریکا»، فصلنامه پژوهش حقوق خصوصی، دوره ۱۲، شماره ۴۶، (۱۴۰۳)، ص ۲۶۵.

می‌رسد که تصریح به امکان اقامه دعوی تنفیذ وصیت‌نامه در بند «ث» ماده ۱۱۳ در فرضی که موصی به «مال غیرمنقول باشد» در تعارض آشکار با مقررات قانون الزام به ثبت رسمی معاملات اموال غیرمنقول است. بدین توضیح که در ماده ۱ قانون الزام به ثبت رسمی معاملات اموال غیرمنقول، تنها دعوی قابل طرح و استماع در خصوص معاملات اموال غیرمنقول با اسناد عادی، دعوی «استرداد عوضین» است. تبصره ۶ ماده ۱ قانون الزام به ثبت رسمی معاملات اموال غیرمنقول نیز که در رابطه با اقامه دعوی استرداد عوض یا عوضین اعمال حقوقی ثبت نشده موضوع ماده پیش گفته است، مراجع قضایی را در صورتی مکلف به صدور حکم به استرداد عوض یا عوضین کرده است که تسلیم آن را احراز کرده باشد؛ در غیر این صورت، دعوی خواهان رد خواهد شد. مطابق این مقرر: «مرجع قضائی در دعوی استرداد عوض یا عوضین اعمال حقوقی ثبت نشده موضوع این ماده، در صورت احراز تسلیم عوض یا تبادل عوضین، حکم به استرداد خواهد داد و در صورت عدم احراز، دعوا را رد می‌کند». بنابراین، ضمانت اجرای وصیت نسبت به اموال غیرمنقول با سند عادی، بطلان است و عدم تصریح به واژه «بطلان» در ماده ۱ قانون الزام به ثبت رسمی معاملات اموال غیرمنقول، صرفاً به منظور گریز از ایراد تلقی غیرشرعی این مقرر از سوی شورای نگهبان بوده و به همین خاطر است که قانونگذار آثار بطلان را برای عدم ثبت معاملات اموال غیرمنقول مقرر داشته است. افزون بر آن با توجه به حساسیت‌ها نسبت به لفظ «باطل»، عبارت «بی‌اعتباری معامله» بکار رفته است. مؤید این امر، مفهوم مخالف تبصره ۳ ماده ۳ قانون الزام به ثبت رسمی اموال غیرمنقول است که عدم رعایت تشریفات مقرر در ماده ۱ قانون یعنی عدم ثبت در سامانه ثبت الکترونیک اسناد را موجب بی‌اعتباری معاملات دانسته است.^۱ از این رو امکان اقامه دعوی تنفیذ وصیت‌نامه که در بند «ث» ماده ۱۱۳ پیش‌بینی شده، در فرضی که وصیت راجع به «اموال غیرمنقول» باشد، مغایر مقررات قانون الزام به

۱. محسن علیجانی و محمدهادی جواهرکلام، «تحلیل حقوقی و اقتصادی مفاد ماده یک قانون الزام به ثبت رسمی معاملات اموال غیر منقول»، دانشنامه حقوق اقتصادی، دوره ۳۱، شماره ۲۶، (۱۴۰۳)، صص ۱۷۴-۱۷۲.

ثبت رسمی معاملات اموال غیرمنقول است و به نظر می‌رسد در هنگام تدوین قانون برنامه هفتم پیشرفت و آیین‌نامه اجرایی آن، به این امر توجه نشده است.^۱

از سوی دیگر، امکان اقامه دعوی تنفیذ وصیت‌نامه در بند «ث» ماده ۱۱۳ را باید به‌نوعی تفسیر و تحلیل نمود که همسو با مقررات ناظر به وصیت «در شرایط فوق‌العاده» باشد. در رابطه با وصیت «در شرایط فوق‌العاده»، ماده ۲۸۳ قانون امور حسبی مقرر می‌دارد: «در موارد فوق‌العاده از قبیل جنگ یا خطر مرگ فوری و امراض ساریه و مسافرت در دریا که مراده نوعاً مقطوع و به این جهت موصی نمی‌تواند به یکی از طرق مذکور وصیت کند ممکن است وصیت به طریقی که در مواد بعد ذکر می‌شود واقع شود».

در مواد ۲۸۴ تا ۲۸۷ قانون مذکور نیز ترتیب وصیت در موارد فوق‌العاده را به صورت شفاهی و در حضور دو گواه یا وصیت از طریق کتابت گواه را مقرر داشته است. در واقع قانونگذار در ماده ۲۷۶ قانون امور حسبی انواع وصیت‌نامه را بر شمرده و وصیت در آن قالب‌ها را اصل و وصیت در موارد فوق‌العاده که شفاهاً و در حضور گواهان به عمل می‌آید را استثناء قرار داده است. با این اوصاف، همان مبانی که در قانون امور حسبی سبب شده قانونگذار وصیت «در شرایط فوق‌العاده» را تابع شکل‌گرایی مقرر در مواد ۲۷۶ و ۲۹۱ نداند، در رابطه با قانون الزام به ثبت رسمی معاملات اموال غیرمنقول نیز قابل استناد است.

در واقع از آنجایی که موصی در شرایط بسیار خاص و فوق‌العاده است، مکلف نمودن وی به ثبت رسمی وصیت خود در رابطه با اموال غیرمنقول، تکلیف به امر محال عقلی است. بنابراین تکلیف مالایطاق است که موصی در فروض مقرر در ماده ۲۸۳ قانون امور حسبی، مکلف به ثبت رسمی اموال غیرمنقول، آن هم در آن شرایط فوق‌العاده شود؛ از این‌رو وصیت نسبت به اموال غیرمنقول در شرایط فوق‌العاده همچنان تابع احکام مقرر در قانون امور حسبی است.

۱. شایان بیان است که برخی از استادان حقوق، ابتدا قائل به شمول قانون الزام به ثبت رسمی معاملات اموال غیرمنقول نسبت به وصیت بوده‌اند (علیجانی و جواهرکلام، پیشین، ص ۱۶۹)، لیکن در ادامه از نظر خویش عدول نموده و قانون مزبور را موضوعاً خارج از عمل حقوقی وصیت دانسته‌اند (جواهرکلام، پیشین، صص ۹۴-۹۳).

۳. چالش‌های مربوط به اعتراض به گواهی انحصار وراثت

پس از بحث و تحقیق درباره چالش‌های مربوط به مندرجات گواهی حصر وراثت و دعوای تنفیذ وصیت‌نامه، اینک نوبت به چالش‌های مربوط به اعتراض به گواهی انحصار وراثت می‌رسد که در ادامه به آن‌ها پرداخته می‌شود.

۳-۱. مرجع صالح جهت رسیدگی به اعتراض به گواهی انحصار وراثت

در بند «ث» ماده ۱۱۳، هیئت حل اختلاف موضوع ماده ۳ قانون ثبت احوال^۱ به‌عنوان نخستین مرجع اعتراض به گواهی انحصار وراثت پیش‌بینی شده است. به‌موجب این مقرر، گواهی انحصار وراثت صادره از سوی سازمان، ظرف ده روز از تاریخ ابلاغ، قابل اعتراض نزد هیئت حل اختلاف است. به‌تبع بند پیش‌گفته، آیین‌نامه اجرایی آن نیز در ماده ۱۲ همین امر را متذکر شده است. پرسش بنیادینی که با توجه به ترکیب هیئت حل اختلاف راجع به گستره صلاحیت این هیئت مطرح می‌شود، آن است که صلاحیت هیئت حل اختلاف در رسیدگی به اعتراض به گواهی انحصار وراثت مشتمل بر چه مواردی است؟ آیا صرفاً محدود به موارد مندرج در ماده ۳ قانون ثبت احوال است؟ یا اینکه در خصوص رسیدگی به اعتراض به گواهی انحصار وراثت، از صلاحیت گسترده‌تر برخوردار بوده و همه موارد

۱. در خصوص ماهیت هیئت حل اختلاف موضوع ماده ۳ قانون ثبت احوال باید بیان داشت که این هیئت، علی‌رغم برخورداری از برخی ویژگی‌های مراجع شبه‌قضایی نظیر رسیدگی به اعتراض به گواهی انحصار وراثت و اتخاذ تصمیم در این خصوص، از حیث ماهوی در زمره مراجع اداری تخصصی قرار می‌گیرد؛ چه آنکه اعضای آن تماماً از مقامات اداری سازمان ثبت احوال تشکیل شده، در ساختار قوه مجریه مستقر است و صلاحیت آن نیز استثنایی و محدود به موضوعات احصاء‌شده قانونی است. با این حال، بند «ث» ماده ۱۱۳ سازوکار ویژه‌ای برای اعتراض به گواهی انحصار وراثت پیش‌بینی کرده است؛ بدین نحو که ابتدا اعتراض در هیئت حل اختلاف موضوع ماده ۳ قانون ثبت احوال مطرح می‌شود و سپس رای هیئت در «دادگاه صالح» قابل اعتراض است. بنابراین، قانونگذار برای این تصمیمات، سلسله‌مراتب خاص رسیدگی تعیین کرده است. در نتیجه حتی اگر هیئت حل اختلاف را مرجعی اداری با کارکرد شبه‌قضایی بدانیم، نظارت دیوان عدالت اداری در این مورد منتفی بوده و اعتراض به آرای هیئت باید صرفاً از طریق مقرر در قانون خاص یعنی دادگاه صالح پیگیری شود. از این‌رو آرای هیئت حل اختلاف موضوع ماده ۳ قانون ثبت احوال در مقام رسیدگی به اعتراض نسبت به گواهی انحصار وراثت، از حیث شکلی نیز قابل طرح در دیوان عدالت اداری نبوده و تابع نظام اعتراضی اختصاصی پیش‌بینی‌شده در قانون برنامه هفتم و آیین‌نامه اجرایی آن است.

اعتراض از جمله عدم ذکر مشخصات یکی از ورثه در گواهی یا ذکر طفل ناشی از زنا (که طبق ماده ۸۸۴ قانون مدنی از ارث محروم است) در گواهی را شامل می‌شود؟

برای پاسخ به سؤالات فوق، دقت نظر در ماده ۳ قانون ثبت احوال ناظر بر ترکیب هیئت حل اختلاف و موارد صلاحیت آن می‌تواند راهگشا باشد. وفق مقررہ پیش‌گفته، هیئت حل اختلاف مرکب از رئیس اداره ثبت احوال و مسئول بایگانی یا معاونین و نمایندگان آنان و یکی از کارمندان مطلع اداره به انتخاب رئیس اداره ثبت احوال استان است. در ادامه، ماده ۳ قانون ثبت احوال، موارد صلاحیت هیئت حل اختلاف را بر شمرده است که به اجمال مشتمل بر ۱- تصحیح هر نوع اشتباه در تحریر مندرجات دفتر ثبت کل بعد از امضای سند و قبل از تسلیم آن و تکمیل مندرجات سند از نظر مشخصاتی که نامعلوم بوده است؛ ۲- رفع اشتباهات ناشی از تحریر ضمن ثبت وقایع و یا نقل مندرجات اسناد؛ ۳- ابطال اسناد و شناسنامه‌هایی که بیگانگان مورد استفاده قرار داده‌اند؛ ۴- ابطال اسناد مکرر یا موهوم و تصحیح اشتباه در ثبت جنس صاحب سند و تغییر نام‌های ممنوع و سرانجام ۵- حذف کلمات زاید، غیر ضروری و یا ناشی از اشتباه در اسناد سجلی اشخاص.

آنچه از مفاد مقررہ یادشده بر می‌آید آنکه اولاً هیئت مذکور صرفاً مرکب از کادر اداری سازمان ثبت احوال بوده و اساساً فاقد عضو قضایی است. ثانیاً گستره صلاحیت هیئت بیشتر ناظر بر موارد تصحیح اسناد سجلی، تکمیل مندرجاتی که پیش از این نامعلوم بوده و رفع اشتباهات و ابطال اسناد مکرر و موهوم است. همان‌طور که پنهان نیست با توجه به اینکه هیئت حل اختلاف مرجعی خاص و استثنایی است، باید از تفسیر موسع راجع به صلاحیت آن امتناع نمود. نتیجه طبیعی و منطقی این استدلال آن است که صلاحیت هیئت در رسیدگی به اعتراض به گواهی انحصار وراثت محدود به موارد فوق یعنی بیشتر ناظر بر موارد تصحیح و رفع اشتباه و تکمیل اطلاعات نامعلوم و ... گواهی بوده و مواردی که می‌تواند واجد آثار حقوقی باشد از دامنه صلاحیت هیئت خارج باشد.

با این حال، ماده ۱۶ آیین‌نامه صراحتاً بیان داشته است که: «ایرادهای موجود شکلی و سهو قلم و از جافتادگی کلمات در گواهی انحصار وراثت که بر اساس اطلاعات موجود سازمان قابل رفع باشد، به هیئت حل اختلاف ارجاع نمی‌شود و در این موارد، سازمان

گواهی انحصار وراثت اصلاحی را صادر و به اشخاص مربوط ابلاغ می‌کند. گواهی اصلاحی مذکور مطابق ترتیبات این آیین‌نامه، قابل اعتراض می‌باشد». با توجه به مفهوم عبارت «ایرادهای موجود شکلی و سهو قلم و از جاافتادگی کلمات در گواهی انحصار وراثت که بر اساس اطلاعات موجود سازمان قابل رفع باشد...»، مواردی که در بانک داده‌های سازمان ثبت احوال، اطلاعاتی وجود نداشته باشد (مانند همان مثال عدم ذکر نام یکی از ورثه در گواهی انحصار وراثت)، در زمره مواردی نیست که گواهی می‌بایست رأساً از سوی سازمان تصحیح گردد، بلکه باید آن را در حیطه صلاحیت هیئت حل اختلاف دانست. بنابراین، این دیدگاه که در «اعتراض به گواهی انحصار وراثت» صلاحیت هیئت حل اختلاف سازمان، محدود به موارد مندرج در ماده ۳ قانون ثبت احوال است را باید از ذهن زدود و صلاحیت هیئت را با توجه به مقرره پیش‌گفته عام‌الشمول قلمداد نمود.

چنین تعبیر و تفسیری که از آیین‌نامه اجرایی قابل استنباط است، بر خلاف ماده ۳ قانون ثبت احوال و آرای وحدت رویه سابق‌الصدور دیوان عالی کشور ناظر بر صلاحیت هیئت حل اختلاف است. توضیح آنکه رای وحدت رویه شماره ۲ مورخ ۱۳۶۲/۰۱/۲۲ دیوان عالی کشور مقرر می‌دارد: «نظر به اینکه تبصره [بند] ۴ ماده ۳ قانون ثبت احوال ناظر به اعطای اختیار به هیئت حل اختلاف برای تغییر نام‌های ممنوع می‌باشد و رسیدگی به سایر دعاوی مربوط به نام اشخاص در صلاحیت عام محاکم عمومی دادگستری است...». در ادامه همین رویکرد منطقی و حقوقی، در رای وحدت رویه شماره ۵۰۴ مورخ ۱۳۶۶/۰۲/۱۰ دیوان عالی کشور نیز آمده است: «درخواست تغییر نام صاحب سند سجلی از حیث جنس (ذکور به اناث یا بالعکس) از مسائلی است که واجد آثار حقوقی می‌باشد و از شمول بند ۴ ماده ۳ قانون ثبت احوال خارج و رسیدگی به آن در صلاحیت محاکم عمومی دادگستری است».

رای وحدت رویه شماره ۵۱۲ مورخ ۱۳۶۷/۰۸/۰۲ دیوان عالی کشور نیز بیان می‌دارد: «دعوی راجع به ابطال واقعه وفات یا رفع این واقعه از اسناد ثبت احوال علاوه بر این که متضمن آثار حقوقی می‌باشد از شمول ماده ۳ قانون ثبت احوال مصوب تیر ماه ۱۳۵۵ خارج و رسیدگی به دعوی مزبور در صلاحیت دادگاه‌های عمومی دادگستری است». رای

وحدت رویه شماره ۷۳۲ مورخ ۱۳۹۳/۰۱/۱۹ دیوان عالی کشور نیز اشعار می‌دارد: «مطابق ماده ۹۵۶ قانون مدنی اهلیت برای دارا بودن حقوق، با زنده متولد شدن انسان شروع و با مرگ او تمام می‌شود. لذا در صورت نامعلوم بودن تاریخ واقعه فوت یا ادعای خلاف آن، با توجه به آثار حقوقی مترتب بر واقعه فوت، مثل بقا و زوال اهلیت و حقوق قانونی و وراثت، تعیین یا تغییر آن محتاج به رسیدگی قضایی و احراز واقع است و این امر از صلاحیت هیئت حل اختلاف موضوع ماده سوم اصلاحی قانون ثبت احوال خارج و در صلاحیت دادگاه عمومی حقوقی است». از این‌رو رویکرد تقنینی و رویه قضایی نظام حقوقی ایران تا پیش از تصویب بند «ث» ماده ۱۱۳ و آیین‌نامه اجرایی آن، تحدید صلاحیت هیئت حل اختلاف موضوع ماده ۳ قانون ثبت احوال و اعطای صلاحیت به محاکم عمومی حقوقی در راستای اصل صلاحیت عام محاکم دادگستری است.

با وصف مراتب یادشده و با جمع بند «ث» ماده ۱۱۳ و مواد ۱۳ الی ۱۶ آیین‌نامه اجرایی آن و برخلاف استدلال‌ها و آرای وحدت رویه دیوان عالی کشور راجع به صلاحیت عام محاکم دادگستری و محدود بودن صلاحیت هیئت حل اختلاف، باید قائل بر این امر بود که به‌عنوان مثال در فرضی که نام طفل ناشی از زنا در گواهی انحصار وراثت صادره از سازمان قید شده یا اینکه نام یکی از ورثه در گواهی موصوف ذکر نشده باشد، علی‌رغم اینکه موارد پیش‌گفته متضمن آثار حقوقی است و ترکیب هیئت حل اختلاف نیز فاقد عضو قضایی و متشکل از کادر اداری بوده، این امور در صلاحیت هیئت حل اختلاف قرار گرفته است؛ امری که آشکارا مغایر مقررات موضوعه و اصول حقوقی است. بنابراین یکی دیگر از چالش‌های حقوقی پیش‌بینی سازمان ثبت احوال به‌عنوان مرجع صدور گواهی انحصار وراثت، دامنه صلاحیت هیئت حل اختلاف در رابطه با اعتراض به گواهی انحصار وراثت است.

۲-۳. دادگاه صالح جهت رسیدگی به اعتراض به تصمیم^۱ هیئت حل اختلاف

اهمیت شناسایی دادگاه ذیصلاح برای رسیدگی به تصمیم هیئت مزبور از این جهت عیان است که در بند «ث» ماده ۱۱۳ به عبارت «دادگاه صالح» اکتفا شده و قانونگذار مداخله‌ای جهت تعیین مرجع دارای صلاحیت ذاتی به منظور رسیدگی به این امر ننموده است. همین وضعیت را می‌توان در ماده ۱۳ آیین‌نامه ملاحظه کرد؛ جایی که مرجع تصویب آیین‌نامه، وضعیت را با ذکر «دادگاه ذیصلاح» همچنان مبهم گذاشته است.

در پاسخ، اولین مقرره‌ای که توجه را به خود جلب می‌نماید، بند ۶ ماده ۱۲ قانون شوراهای حل اختلاف است که مطابق آن، «حصر ورثه» در صلاحیت دادگاه صلح قرار گرفته است. آنچه از دقت نظر در این مقرره و سایر مقررات مرتبط حاصل می‌شود، صلاحیت ذاتی دادگاه عمومی حقوقی در رسیدگی به دعوای اصلاح گواهی حصر وراثت است. توضیح آنکه نخست به موجب بند ۶ ماده ۱۲ قانون شوراهای حل اختلاف، آنچه در صلاحیت ذاتی دادگاه صلح قرار گرفته، رسیدگی به «حصر ورثه» یا همان درخواست صدور گواهی حصر وراثت است. بنابراین سایر درخواست‌ها و دعاوی مربوط به گواهی انحصار وراثت از جمله اعتراض به تصمیم هیئت حل اختلاف در صلاحیت ذاتی دادگاه صلح نمی‌باشد. دوم، عدم صلاحیت دادگاه صلح در قضیه حاضر را مقایسه بند ۴ ماده ۱۲ قانون فوق با بند ۶ آن مسجل می‌سازد. در واقع علی‌رغم اینکه بند ۴ کلیه دعاوی و درخواست‌های مربوط به تخلیه عین مستأجره را در صلاحیت دادگاه صلح قرار داده (نه فقط درخواست تخلیه را)، بند ۶ با اکتفا به عبارت «حصر ورثه» و عدم ذکر الفاظ «درخواست‌ها و دعاوی مربوط به حصر ورثه» دقیقاً می‌خواسته اموری نظیر اعتراض به تصمیم هیئت حل اختلاف را در صلاحیت دادگاه صلح قرار ندهد. سوم، با توجه به اینکه موارد احصاشده در ماده ۱۲ قانون شورا در خصوص صلاحیت ذاتی دادگاه صلح استثنایی

۱. هرچند عنوان «رای» قابلیت اطلاق به تصمیمات هیئت حل اختلاف ندارد و این مهم مدنظر ماده ۴ قانون ثبت احوال نیز بوده که از اصطلاح «تصمیم» به جای رای بهره برده، شوربختانه بند «ث» ماده ۱۱۳ از اصطلاح «رای» در خصوص تصمیم این هیئت استفاده کرده است. این امر سبب شده در مواد مختلف آیین‌نامه نیز از همین تعبیر نادرست وام گرفته شود.

است، حتی اگر تردید نسبت به صلاحیت ذاتی دادگاه صلح در ما نحن فیه وجود داشته باشد، شایسته است طبق اصل مندرج در ماده ۱۰ قانون آیین دادرسی مدنی عمل شده و صلاحیت از آن دادگاه عمومی حقوقی دانسته شود.

در مقابل، ضمن محترم و مغتنم دانستن استدلال‌های فوق می‌توان با تفسیر غایی، دیدگاه صلاحیت ذاتی دادگاه صلح در رسیدگی به اعتراض به تصمیم هیئت حل اختلاف را در ذهن پرورش داد. بر این بنیاد، باید از ظاهر بند ۶ ماده ۱۲ قانون شوراهای حل اختلاف و مقایسه آن با سایر بندهای آن مقررہ گذر کرد و اینگونه استدلال نمود که وقتی قانون‌گذار صدور گواهی حصر وراثت را در صلاحیت ذاتی دادگاه صلح قرار داده، می‌خواسته کلیه امور و متفرعات گواهی حصر وراثت از جمله رسیدگی به اعتراض به تصمیم هیئت مزبور را نیز در صلاحیت دادگاه صلح قرار دهد. این دیدگاه که گویا مدنظر اداره کل حقوقی قوه قضاییه در صدور نظریه مشورتی شماره ۷/۱۴۰۴/۷۸ مورخ ۱۴۰۴/۰۴/۲۳ نیز قرار داشته را می‌توان در یکی از آرای صادره از شعبه دوم دادگاه عمومی حقوقی شهرستان زنجان نیز ملاحظه کرد. مطابق این دادنامه: «... از آنجا که مرجع رسیدگی به دعاوی اعتراض به صدور گواهی حصر وراثت طبق نظریه اداره حقوقی قوه قضائیه به شماره ... که اشعار می‌دارد اولاً به موجب بند ۶ ماده ۱۲ قانون شوراهای حل اختلاف مصوب ۱۴۰۲، حصر وراثت در صلاحیت دادگاه صلح قرار گرفته است و ثانیاً اطلاق عبارت یادشده اعتراض به رای هیئت حل اختلاف موضوع ماده ۳ قانون ثبت احوال مصوب ۱۳۵۵ با اصلاحات بعدی در خصوص گواهی حصر وراثت را نیز در بر می‌گیرد و بر این اساس منظور از دادگاه ذیصلاح در ماده ۱۳ آیین‌نامه اجرایی بند ۳ ماده ۱۱۳ قانون برنامه پنج ساله هفتم پیشرفت جمهوری اسلامی ایران (موضوع صدور گواهی انحصار وراثت توسط سازمان ثبت احوال) مصوب ۱۴۰۳/۱۲/۲۶ هیئت وزیران، دادگاه صلح می‌باشد ...»^۱.

۱. دادنامه شماره ۱۴۰۴۱۱۳۹۰۰۰۲۵۰۵۳۲۰ مورخ ۱۴۰۴/۱۰/۷ صادره از شعبه دوم دادگاه عمومی حقوقی شهرستان زنجان.

۳-۳. امکان یا عدم امکان اسقاط حق اعتراض نزد هیئت حل اختلاف و مراجعه مستقیم به دادگاه صالح

با توجه به ماده ۱۷ آیین نامه اجرایی، چالش دیگری که امکان طرح و بروز آن وجود دارد، امکان اسقاط حق اعتراض نزد هیئت حل اختلاف و مراجعه مستقیم به دادگاه صالح است. ماده پیش گفته در رابطه با موارد قطعیت یافتن گواهی انحصار وراثت و قابلیت استناد به آن نزد مراجع اداری، اجرایی و قضایی مقرر می دارد: «در موارد زیر، گواهی انحصار وراثت قطعی است و قابلیت استناد در دستگاه های اجرایی و سایر مراجع را دارد: ۱- نسبت به گواهی انحصار وراثت ظرف مهلت ده روز از تاریخ ابلاغ اعتراضی صورت نگیرد. ۲- نسبت به رای هیئت حل اختلاف ظرف بیست روز اعتراضی صورت نگیرد که در این صورت گواهی انحصار وراثت بر اساس رای قطعی هیئت مذکور صادر می شود. ۳- در موارد اعتراض به رای هیئت حل اختلاف، رای قطعی دادگاه صادر شود که در این صورت گواهی انحصار وراثت بر اساس رای قطعی دادگاه صادر می شود». با توجه به منطوق ماده ۱۷ آیین نامه اجرایی، گویی شخص معترض به گواهی انحصار وراثت باید ترتیب اعتراض به گواهی انحصار وراثت را رعایت نماید و بدواً اعتراض خویش به گواهی صادره را نزد هیئت حل اختلاف موضوع ماده ۳ قانون ثبت احوال مطرح نماید و سپس به تصمیم هیئت حل اختلاف نزد دادگاه صالح اعتراض کند. بنابراین، امکان اسقاط حق اعتراض نسبت به گواهی انحصار وراثت نزد هیئت حل اختلاف را ندارد؛ بدین توضیح که با عنایت به بند ۱ ماده ۱۷ آیین نامه اجرایی، چنانچه ظرف ده روز به گواهی انحصار وراثت نزد هیئت حل اختلاف اعتراضی صورت نپذیرد، گواهی حصر وراثت قطعی می گردد.

با وجود این باید از منطوق ماده ۱۷ آیین نامه اجرایی دست شست؛ زیرا اولاً با توجه به سکوت بند «ث» ماده ۱۱۳، آیین نامه اساساً شأن و منزلت این که چنین منطوقی را دربرگیرد، ندارد. آری آیین نامه صرفاً در محدوده آنچه در قالب قانون وضع شده، صلاحیت تبیین جزئیات را دارد؛ حال آنکه در بند «ث» ماده ۱۱۳ نیز به عدم امکان اسقاط حق اعتراض نزد هیئت پیش بینی نشده است. ثانیاً، اعتراض به گواهی انحصار وراثت، حق است (نه حکم)؛ بنابراین باید قائل به امکان اسقاط حق اعتراض نزد هیئت حل اختلاف و

طرح مستقیم اعتراض به گواهی انحصار وراثت نزد دادگاه صالح بود. ثالثاً، این نتیجه منطبق با رای وحدت رویه شماره ۸۱۹ مورخ ۱۴۰۱/۱/۱۶ هیئت عمومی دیوان عالی کشور نیز می‌باشد که امکان اسقاط حق تجدیدنظرخواهی و اعمال مستقیم حق فرجام‌خواهی از رای دادگاه بدوی را پیش‌بینی کرده است.

۳-۴. قابلیت یا عدم قابلیت شکایت از رای صادره توسط دادگاه صالح

پیش‌تر گفته شد که رسیدگی به اعتراض به تصمیم هیئت حل اختلاف در صلاحیت دادگاه صلح قرار دارد. به همین ترتیب، معترض به گواهی حصر وراثت سازمان می‌تواند از تقدیم اعتراض نزد هیئت حل اختلاف خودداری کرده و اعتراض خود را به‌طور مستقیم در دادگاه صلح مطرح نماید. با این وصف، اینک این پرسش قابل طرح می‌باشد که آیا امکان شکایت از رای دادگاه صلح با تمسک به شیوه‌های مرسوم شکایت از رای (واخواهی، تجدیدنظرخواهی، فرجام‌خواهی، اعتراض شخص ثالث و اعاده دادرسی) وجود خواهد داشت یا خیر؟

در پاسخ، وضعیت در خصوص قابلیت وخواهی، اعتراض شخص ثالث و اعاده دادرسی روشن است؛ زیرا اگر شرایط و بایسته‌های عمومی راجع به وخواهی، اعتراض شخص ثالث و اعاده دادرسی از آراء، آنچنان که در قانون آیین دادرسی مدنی پیش‌بینی شده وجود داشته باشد، امکان تمسک به این شیوه‌ها برای شکایت از رای صادره توسط دادگاه صلح نیز وجود خواهد داشت.

وانگهی در خصوص امکان تجدیدنظرخواهی از رای صادره توسط دادگاه صلح، آنچه ابتدا به ذهن می‌رسد، عبارت «رای قطعی» در ماده ۱۵ و بند ۳ ماده ۱۷ آیین‌نامه است. به عبارت دقیق‌تر علی‌رغم سکوت بند «ث» ماده ۱۱۳، مقررات مزبور از آیین‌نامه به گونه‌ای وضع شده است که احتمال غیرقابل تجدیدنظر بودن رای صادره توسط دادگاه صلح را تقویت می‌کند؛ چه آنکه واژه «قطعی» معنایی به جز «غیرقابل تجدیدنظر» ندارد. مؤید این برداشت، تبصره ۵ ماده ۱۲ قانون شوراهای حل اختلاف است. در حقیقت، ممکن است با تکیه بر اصل مندرج در صدر این تبصره که آرای دادگاه صلح را اصولاً قطعی اعلام کرده، چنین برداشت شود که رای صادره از دادگاه صلح در موضوع بحث نیز قطعی و

غیرقابل تجدیدنظر می‌باشد. این استنباط با توجه به پیش‌بینی هیئت حل اختلاف به‌عنوان مرجع رسیدگی به اعتراض به گواهی صادره از سازمان تقویت می‌گردد. به عبارت دیگر، می‌توان گفت که با در نظر داشتن امکان اعتراض به گواهی صادره از سازمان نزد هیئت حل اختلاف و قابلیت اعتراض به تصمیم هیئت مزبور نزد دادگاه صلح، قانون‌گذار دو مرحله اعتراض برای صحت‌سنجی گواهی صادره از سازمان پیش‌بینی کرده است. به همین سبب، گویی در خصوص گواهی‌های حصر وراثت صادره از سازمان، «تقدیم اعتراض نزد هیئت حل اختلاف» جایگزین «طرح اعتراض نزد دادگاه بدوی» و «قابلیت اعتراض به تصمیم هیئت مزبور» جایگزین «امکان تجدیدنظرخواهی از رای دادگاه بدوی» شده است؛ پس توجیهی برای قابل تجدیدنظر دانستن رای دادگاه صلح در ما نحن فیه وجود ندارد.

در مقابل، تردید جدی در درستی برداشت فوق وجود دارد. توضیح آنکه:

اول، با توجه به سکوت بند «ث» ماده ۱۱۳، آیین‌نامه اساساً شأن و منزلت این که رای دادگاه بدوی را قطعی یا قابل تجدیدنظر اعلام کند را ندارد. آری، آیین‌نامه صرفاً در محدوده آنچه در قالب قانون وضع شده، صلاحیت تبیین جزئیات را دارد؛ نه اینکه وارد قلمرو حقوق تضمین‌کننده شده و رای دادگاه بدوی را قطعی و غیرقابل تجدیدنظر اعلام کند؛ پس رهنمودهای آیین‌نامه در این بخش قابل اعتنا نمی‌باشد.

دوم، همانطور که پیش‌تر گفته شد، بند ۶ ماده ۱۲ قانون شوراهای حل اختلاف صرفاً ناظر به درخواست صدور گواهی حصر وراثت است؛ نه اعتراض به آن در قالب اعتراض به تصمیم هیئت حل اختلاف یا اعتراض مستقیم به گواهی صادره از سوی سازمان (حسب مورد) و تنها با یک تفسیر غایی، این نتیجه حاصل شد که رسیدگی به اعتراض مزبور نیز در صلاحیت دادگاه صلح قرار دارد. با این وصف، وقتی بند ۶ مذکور صرفاً دلالت بر درخواست صدور گواهی حصر وراثت دارد، صدر تبصره ۵ ماده مزبور نیز تنها ناظر به عدم امکان تجدیدنظرخواهی از گواهی حصر وراثت صادره از دادگاه صلح است و دلالتی بیش از این ندارد.

سوم، مقایسه جایگاه هیئت حل اختلاف و هم‌شأن دانستن آن با دادگاه بدوی آشکارا بی‌اساس است. به عبارت دقیق‌تر با کدامین منطق می‌توان هیئت مزبور که متشکل از کادر

ادرای سازمان ثبت احوال بوده و فاقد عضوی به عنوان مقام قضایی است را با دادگاه بدوی قیاس نمود و هم‌شان و مرتبه با آن دانست و با این مقدمه، قابلیت تجدیدنظرخواهی را از اوصاف رای دادگاه صلح زدود؟

چهارم، دلالت ماده ۱۷ قانون شوراها حل اختلاف ناظر بر مواد ۳۳۱ و ۳۳۲ قانون آیین دادرسی مدنی نیز حکایت از قابل تجدیدنظر بودن رای صادره در قضیه مورد بحث دارد؛ چراکه بحث اعتراض به گواهی حصر وراثت یک امر و دعوی غیرمالی است و به تبع آن، رای صادره پیرو آن نیز یک رای غیرمالی محسوب می‌شود که وفق بند «ب» ماده ۳۳۱ قانون آیین دادرسی مدنی، در قابل تجدیدنظر بودن آن تردیدی نیست.

پنجم، روح حاکم بر ماده ۴ قانون ثبت احوال نیز دلالت بر قابل تجدیدنظر بودن رای صادره توسط دادگاه صلح دارد. توضیح آنکه مطابق این مقرر، آرای که توسط دادگاه بدوی به دنبال اعتراض به تصمیمات هیئت حل اختلاف صادر می‌شود، قابل پژوهش (تجدیدنظر) می‌باشد. با این وصف اگر قائل به عدم امکان تجدیدنظرخواهی از رای دادگاه بدوی در خصوص رسیدگی به اعتراض به تصمیم هیئت حل اختلاف ناظر به گواهی حصر وراثت باشیم، بین این گزاره و مفاد ماده ۴ قانون ثبت احوال ناظر به امکان تجدیدنظرخواهی از آرای دادگاه بدوی در خصوص رسیدگی به اعتراض به سایر تصمیمات هیئت تعارض بلاوجه پیش می‌آید.

سرانجام در رابطه با قابلیت فرجام‌خواهی از رای صادره در خصوص اعتراض به گواهی حصر وراثت صادره از سوی سازمان یا تصمیم هیئت حل اختلاف (حسب مورد)، با توجه به ماده ۱۷ قانون شوراها حل اختلاف، از یک سو می‌دانیم که رای صادره پیرو اعتراض به گواهی حصر وراثت صادره از سوی سازمان یا تصمیم هیئت حل اختلاف (حسب مورد) رای غیرمالی محسوب می‌شود. از سوی دیگر، آرای غیرمالی اصولاً قابل فرجام نیستند؛ مگر آنها که در مواد ۳۶۷ و ۳۶۸ قانون آیین دادرسی مدنی مورد تصریح قرار گرفته‌اند که رای صادره مورد مبحث در زمره آنها نیست. فراتر از این‌ها رای وحدت رویه شماره ۸۷۳ مورخ ۱۴۰۴/۹/۲۵ هیئت عمومی دیوان عالی کشور نیز اندیشه عدم امکان فرجام‌خواهی از رای مورد بحث را استوارتر می‌سازد؛ چه آنکه این رای قائل به عدم امکان فرجام‌خواهی

از آرای صادره از دادگاه صلح شده است. به همین خاطر بی‌شک رای دادگاه صلح نمی‌تواند از طریق فرجام‌خواهی مورد شکایت واقع شود.

۴. چالش مربوط به احتمال تعارض حکم قطعی مؤثر بر مفاد گواهی انحصار

وراثت با گواهی انحصار وراثت یا حکم قطعی صادره در خصوص آن

با توجه به آنچه تاکنون گفته شد، از یک سو ممکن است نسبت به گواهی انحصار وراثت صادره از سوی سازمان اعتراض صورت بگیرد و به ترتیب؛ مسیر هیئت حل اختلاف، دادگاه صلح و دادگاه تجدیدنظر طی شود. بنابراین این امکان وجود دارد که تکلیف گواهی انحصار وراثت با حکم قطعی (حسب مورد از سوی دادگاه صلح یا دادگاه تجدیدنظر استان) مشخص شود. با این مقدمه از سوی دیگر ممکن است پس از صدور گواهی انحصار وراثت از سوی سازمان و قطعیت یافتن آن یا صدور حکم قطعی از سوی مرجع قضایی راجع به آن، شخص ذی‌نفعی با اقامه دعوی اثبات یا نفی نسب، حکم قطعی یا نهایی (حسب مورد) در این خصوص اخذ نماید؛^۱ نتیجه‌ای که ناگزیر مؤثر بر مفاد گواهی انحصار وراثت خواهد بود. با این وصف، پرسش ابتدایی که در این خصوص به ذهن خطور می‌کند، آنکه حکم مؤثر قطعی یا نهایی بر مفاد گواهی انحصار وراثت چه تأثیری بر گواهی مزبور خواهد داشت؟

ماده ۱۸ آیین‌نامه پاسخ این پرسش را داده و مقرر داشته است: «در صورت صدور حکم قطعی از سوی مراجع قضایی که مؤثر بر مفاد گواهی انحصار وراثت باشد از قبیل اثبات نسب یا نفی نسب و آرای مبنی بر اصلاح تاریخ فوت، مرجع قضایی مکلف است رای مذکور را به سازمان اعلام کند. سازمان نیز مکلف است گواهی انحصار وراثت اصلاحی را صادر و به وراثت قانونی، ذی‌نفعان، شخص متقاضی و حسب مورد به دادستان ابلاغ کند». با این وصف در فرضی که گواهی انحصار وراثت در همان مرحله صدور از سوی

۱. البته باید به این امر توجه داشت که چنانچه اشخاصی که نام آنها در گواهی انحصار وراثت قید شده، در روند دادرسی منجر به صدور حکم قطعی مؤثر بر مفاد گواهی انحصار وراثت، طرف دعوا نبوده‌اند، بر طبق عموماً امکان اعتراض ثالث به آن حکم را دارند.

سازمان قطعی شود و اعتراضی نسبت به آن صورت نگیرد، ماده مذکور امری منطقی و موافق با اصول حقوقی و مقررات موضوعه است. دیدگاه اخیر را ذکر عبارت «گواهی انحصار وراثت» در ماده ۱۸ آیین‌نامه تقویت می‌کند؛ چه آنکه با صدور حکم در پی اعتراض به گواهی انحصار وراثت، بار کردن مفهوم گواهی بر آن نادرست است و با یک حکم صادره از مرجع قضایی مواجه هستیم.

با این حال، چالش قابل تأمل در فرضی است که پس از اعتراض، گواهی در دادگاه صلح یا دادگاه تجدیدنظر (حسب مورد) منجر به صدور حکم قطعی می‌شود. در این وضعیت، تکلیف چیست؟ اگر باز هم ماده ۱۸ آیین‌نامه را حاکم بدانیم، لاجرم باید به مفاد حکم قطعی صادره راجع به گواهی انحصار وراثت ترتیب اثر داده نشود؛ امری که برخلاف ماده ۸ قانون آیین دادرسی مدنی و اصول حقوقی است. وفق مقرر مزبور: «هیچ مقام رسمی یا سازمان یا اداره دولتی نمی‌تواند حکم دادگاه را تغییر دهد و یا از اجرای آن جلوگیری کند، مگر دادگاهی که حکم صادر نموده و یا مرجع بالاتر، آن‌هم در مواردی که قانون معین نموده باشد». بر عکس، چنانچه به حکم راجع به اثبات یا نفی ولد ترتیب اثر داده نشود، این امر هم نادیده انگاشتن حکم قطعی یا نهایی (حسب مورد) صادره از مرجع قضایی است. این تعارض زمانی شدت می‌یابد که رخ دادن چنین فرضی، از جهات اعاده دادرسی مقرر در ماده ۴۲۶ قانون آیین دادرسی مدنی نیز نیست. لذا تنها راه گریزی که باقی می‌ماند، تمسک و توسل به ماده ۴۷۷ قانون آیین دادرسی کیفری و اعاده دادرسی به جهت خلاف شرع بین نسبت به بخشی از حکم صادره قطعی راجع به گواهی انحصار وراثت یا تمام آن است. بنابراین عدم توجه به امکان وقوع این تعارض، چالش دیگری است که از نظر دور مانده است و امید آنکه در اصلاحات آتی به آن پرداخته شود.

نتیجه‌گیری

۱- دلالت التزامی بند «ث» ماده ۱۱۳ قانون برنامه پنج‌ساله هفتم پیشرفت و تصریح بند ۲ ماده ۱۱ آیین‌نامه اجرایی آن به درستی حکایت از ضرورت درج وصیت‌نامه در گواهی حصر وراثت دارد. این امر که مانع از سوءاستفاده احتمالی ورثه از ترکه متوفی می‌گردد، با این کاستی همراه می‌باشد که تنها ناظر به وصیت‌نامه رسمی است؛ یعنی در حال حاضر

سایر وصیت‌نامه‌های مشمول قانون امور حسبی (خودنوشت و سرّی) جزء مندرجات الزامی گواهی حصر وراثت نمی‌باشد. به منظور رفع این کاستی، بند «ث» ماده ۱۱۳ قانون پیش گفته امکان طرح دعوای تنفیذ وصیت‌نامه را پیش‌بینی کرده تا پس از صدور حکم قطعی در خصوص آن، وصیت‌نامه خودنوشت و سرّی نیز به مفاد گواهی حصر وراثت اضافه گردد. با این حال، این امر آنجا که موضوع وصیت «مال غیرمنقول» بوده و در «شرایط عادی» تنظیم می‌شود، در تعارض آشکار با مفاد قانون الزام به ثبت رسمی معاملات اموال غیرمنقول به‌ویژه ماده ۱ آن می‌باشد که حاکی از بی‌توجهی مرجع تصویب بند «ث» ماده ۱۱۳ به قانون ثبتی مشارالیه دارد.

۲- هرچند مقرر بند ۳ ماده ۱۱ آیین‌نامه اجرایی بند «ث» ماده ۱۱۳ قانون برنامه پنج‌ساله هفتم پیشرفت مبنی بر تکلیف سازمان ثبت احوال به ذکر مرجع رسیدگی به اعتراض به گواهی و چگونگی قطعیت یافتن آن، کمبود رویه قضایی دادگاه‌ها (که پیش‌تر عهده‌دار صدور گواهی بودند) در ذکر این مندرجات را برطرف می‌نماید، اما شایسته بود که به‌مانند رویکرد قانون‌گذار در تبصره ۳ ماده ۳۳۹ قانون آیین دادرسی مدنی، در آیین‌نامه اجرایی نیز به الزام آور نبودن توصیف سازمان در مورد تعیین مرجع رسیدگی به اعتراض به گواهی و چگونگی قطعیت یافتن آن اشاره می‌شد که چنین نشده است.

۳- مقرر بند «ث» ماده ۱۱۳ و ماده ۱۲ آیین‌نامه اجرایی آن مبنی بر ضرورت رعایت مهلت ده‌روزه در اعتراض به گواهی حصر وراثت صادره از سازمان، علاوه بر اینکه در ناسازگاری مشهود با مواد ۳۶۲ و ۳۶۹ قانون امور حسبی (که اعتراض به گواهی صادره از دادگاه را مقید به مهلت نکرده بود) قرار دارد، سبب می‌گردد در صورت سپری شدن مهلت و عدم اعتراض ذی‌نفع، وی رهسپار اقامه دعوای دشوار و زمان‌بر اثبات نسب شده و پس از صدور حکم نهایی در خصوص آن، نوبت به اصلاح مفاد گواهی حصر وراثت برسد.

۴- نص بند «ث» ماده ۱۱۳ و مواد ۱۲ و ۱۳ آیین‌نامه اجرایی مبنی بر تعیین هیئت حل اختلاف سازمان ثبت احوال (مرجعی که مشکل از مقام قضایی نیست) به‌عنوان مرجع رسیدگی به اعتراض به گواهی صادره از سازمان که مستلزم دانش حقوقی است (نظیر آگاهی از نحوه ارث‌بری در فرض وجود خواهران و برادران ابوی و ابی، عمو و

پسرعموی ابوینی، فرزند ناشی از شبهه و زنا و فرزندخوانده) و اطلاق اصطلاح «رای» بر تصمیم آن مرجع، ذهن را به تأمل وامی‌دارد؛ به‌ویژه آنکه به‌طور کلی در ماده ۴ قانون ثبت احوال، اظهارنظرهای هیئت مزبور با عنوان «تصمیم» آمده است.

۵- سکوت بند «ث» ماده ۱۱۳ و ماده ۱۳ آیین‌نامه اجرایی آن در زمینه تعیین مرجع صالح به رسیدگی به اعتراض به تصمیم هیئت حل اختلاف و اکتفا به عبارات دادگاه «صالح» و «ذی صلاح»، متأسفانه زمینه را برای صدور قرارهای عدم صلاحیت از سوی دادگاه عمومی حقوقی به شایستگی دادگاه صلح و بالعکس فراهم می‌سازد. همین وضعیت در رابطه با سکوت بند «ث» ماده ۱۱۳ درباره امکان یا عدم امکان تجدیدنظرخواهی از رای دادگاه صالح نیز قابل مشاهده است؛ جایی که سبب شده آیین‌نامه اجرایی پا را در ورطه تقنین گذاشته و رای صادره از دادگاه بدوی پیرو اعتراض به تصمیم هیئت حل اختلاف را قطعی بشمارد. به‌منظور رفع این کاستی‌ها، تفسیر غایی و آخرین اراده مقنن اینگونه ما را رهنمون می‌سازد که در قضیه موصوف، صلاحیت از آن دادگاه صلح است و رای صادره از این مرجع نیز می‌تواند (در محدوده مقررات قانون آیین دادرسی مدنی) مورد شکایت از طرق عادی و فوق‌العاده به‌جز فرجام‌خواهی قرار گیرد؛ چه پرونده در دادگاه صلح به جهت رسیدگی به اعتراض به تصمیم هیئت طرح شده باشد یا معترض از طرح اعتراض نزد هیئت صرفنظر نموده و اعتراض خود به تصمیم سازمان را مستقیماً نزد دادگاه صلح مطرح کرده باشد.

۶- علی‌رغم اینکه ماده ۱۸ آیین‌نامه اجرایی، فرضی که حکم قطعی صادره از مراجع قضایی مانند اثبات یا نفی نسب موثر در گواهی حصر وراثت باشد را پیش‌بینی کرده، اما تکلیف فرضی که گواهی حصر وراثت نیز منتهی به صدور حکم قطعی (حسب مورد در دادگاه صلح یا تجدیدنظر) شده باشد را مشخص ننموده است. این وضعیت در کنار دقت نظر در مواد ۸ و ۴۲۶ قانون آیین دادرسی مدنی، برتری هریک از این احکام قطعی بر دیگری را با بن‌بست مواجه می‌سازد. در این وضعیت، تنها شیوه مقتضی برای اثرگذاری حکم قطعی بر حکم قطعی صادره در بحث گواهی حصر وراثت، از اعتبار انداختن جزئی

یا کلی حکم قطعی راجع به گواهی حصر وراثت به جهت خلاف شرع بین بودن آن (موضوع ماده ۴۷۷ قانون آیین دادرسی کیفری) خواهد بود.

تعارض منافع

تعارض منافع وجود ندارد.

ORCID

Seyed Reza Hashemi

<https://orcid.org/0009-0008-2692-6668>

Ehsan Bahrami

<https://orcid.org/0000-0002-3462-6525>

منابع

کتاب‌ها

- جعفری لنگرودی، محمد جعفر، مبسوط در ترمینولوژی حقوق، جلد سوم (تهران: گنج دانش، ۱۳۷۸).
- شهیدی، مهدی، حقوق مدنی - ارث (تهران: مجد، ۱۳۹۴).
- صفایی، سید حسین و شعبانی کندسری، هادی، حقوق مدنی: وصیت، ارث، شفعه (تهران: شرکت سهامی انتشار، ۱۳۹۷).
- عمید، موسی، حقوق مدنی ایران - بخش دوم (هبه-وصیت-ارث) (تهران: چاپخانه خودکار ایران، ۱۳۲۱).
- محقق داماد، سید مصطفی، بررسی فقهی و حقوقی وصیت (تهران: مرکز نشر علوم اسلامی، ۱۳۸۷).

مقاله‌ها

- بیگدلی، سعید و صحرانورد، ابوذر «تعارض نقش دادستان و سازمان‌های غیر قضایی در حمایت از محجوران»، فصلنامه پژوهش حقوق خصوصی، سال ۲، شماره ۳، (۱۳۹۲).
- جواهر کلام، محمد هادی، «اعمال حقوقی نیازمند ثبت رسمی و وضعیت معاملات ثبت نشده؛ نقد و تحلیل قانون الزام به ثبت رسمی معاملات اموال غیر منقول»، فصلنامه دیدگاه‌های حقوق قضایی، دوره ۳۰، شماره ۱۱۰، (۱۴۰۴).

Doi: 10.22034/jlvi.2025.2037653.1214.

- عزیزبانی، مجید، «دادگاه صلح در کالبد مرجع بدوی اختصاصی»، دوفصلنامه دانش حقوق مدنی، دوره ۱۳، شماره ۲۶، (۱۴۰۳)، Doi: 10.30473/clk.2024.72681.3300.

- علیجانی، محسن و جواهرکلام، محمدهادی، «تحلیل حقوقی و اقتصادی مفاد ماده یک قانون الزام به ثبت رسمی معاملات اموال غیر منقول»، دانشنامه حقوق اقتصادی، دوره ۳۱، شماره ۲۶، (۱۴۰۳)، Doi: 10.22067/economlaw.2024.89080.1386.

- فتحی، بدیع، «نقد و تحلیل صلاحیت‌های دادگاه صلح»، فصلنامه پژوهش حقوق خصوصی، دوره ۱۲، شماره ۴۷، (۱۴۰۳)، Doi: 10.22054/jplr.2024.81437.2866.

- کاویار، حسین و امینی، مهدی، «صلاحیت دادگاه صلح در قانون شوراهای حل اختلاف مصوب ۱۴۰۲»، فصلنامه دیدگاه‌های حقوق قضایی، دوره ۲۹، شماره ۱۰۶، (۱۴۰۳).

Doi: 10.22034/jlvi.2024.2020730.1125.

- میرشکاری، عباس؛ آزادبخت، شبیر و بهرامی، احسان، «مبانی و محدودیت‌های اصل حاکمیت اراده در وصیت در فقه امامیه و حقوق ایران با مطالعه تطبیقی در نظام حقوقی آمریکا»، فصلنامه پژوهش حقوق خصوصی، دوره ۱۲، شماره ۴۶، (۱۴۰۳).

Doi: 10.22054/jplr.2024.77912.2807.

- میرشکاری، عباس؛ بهرامی، احسان و پیشنهاد، سیدامین، «دعوای تنفیذ (اثبات) وصیت‌نامه عادی؛ قابلیت یا عدم قابلیت استماع»، فصلنامه رای، دوره ۱۰، شماره ۴۰، (۱۴۰۱).

Doi: 10.22106/jcr.2023.549092.1394.

- میرشکاری، عباس؛ بهرامی، احسان و پیشنهاد، سیدامین، «شکل‌گرایی محض در وصیت؛ مطالعه تطبیقی در حقوق ایران و آمریکا»، فصلنامه مطالعات حقوق تطبیقی معاصر، دوره ۱۳، شماره ۲۹، (۱۴۰۱)، Doi: 10.22034/law.2022.49455.3047.

آرای قضایی

- دادنامه شماره ۱۷۳۸۴۴۹۰/۱۴۰۳۶۸۳۹۰۰ مورخ ۱۴۰۳/۱۱/۱، صادره از شعبه هفتم دادگاه صلح مجتمع قضایی شماره ۱ دادگاه‌های صلح شهر تهران.

- دادنامه شماره ۱۴۰۴۱۱۳۹۰۰۲۵۰۵۳۲۰ مورخ ۱۴۰۴/۱۰/۷، صادره از شعبه دوم دادگاه عمومی حقوقی شهرستان زنجان.

- دادنامه شماره ۱۴۰۴۱۱۳۹۰۰۲۵۰۷۹۰۶ مورخ ۱۴۰۴/۱۰/۷، صادره از شعبه هفتم دادگاه صلح شهرستان زنجان.

سایر

- نظریه شماره ۲۶۳۹ مورخ ۱۳۶۷/۰۸/۰۴ شورای نگهبان.
- نظریه مشورتی شماره ۷/۱۴۰۴/۷۸ مورخ ۱۴۰۴/۰۴/۲۳ اداره کل حقوقی قوه قضائیه.

References

In Persian

Books

- Amid, Mousa, *Iranian Civil Law – Part II (Donation, Will, Inheritance)* (Tehran: Iran Autographic Printing House, 1942). [In Persian]
- Jafari Langroudi, Mohammad Jafar, *Expanded Legal Terminology*, Vol. 3 (Tehran: Ganj-e Danesh, 1999). [In Persian]
- Mohaqeq Damad, Seyed Mostafa, *Jurisprudential and Legal Study of Wills* (Tehran: Markaz-e Nashr-e Olum-e Eslami, 2008). [In Persian]
- Safaei, Seyed Hossein & Shabani Kandasari, Mohammad Hadi, *Civil Law: Wills, Inheritance, Pre-emption* (Tehran: Sahami-ye Enteshar Co., 2018). [In Persian]
- Shahidi, Mahdi, *Civil Law – Inheritance* (Tehran: Majd, 2015). [In Persian]

Articles

- Alijani, Mohsen & Javaherkalam, Mohammad Hadi, “Legal and Economic Analysis of Article 1 of the Law on Mandatory Registration of Immovable Property Transactions”, *Encyclopedia of Economic Law*, Vol. 31, No. 26, (2024). [In Persian]
- Aziziani, Majid, “The Peace Court as a Specialized Court of First Instance”, *Biannual Journal of Civil Law Studies*, Vol. 13, No. 26, (2024). [In Persian]

- Bigdeli, Saeid & Abuzar, Sahranavard, “The Conflict between Prosecuting Attorney and None Judicial Agencies Role in Protecting Incompetent’s Rights”, Quarterly Journal of Private Law Research, Vo. 1, No. 2, (2013). [In Persian]
- Fathi, Badi’, “Critique and Analysis of the Jurisdiction of the Peace Court”, Quarterly Journal of Private Law Research, Vol. 12, No. 47, (2024). [In Persian]
- Javaherkalam, Mohammad Hadi, “Legal Acts Requiring Official Registration and the Status of Unregistered Transactions: Analysis of the Law on Mandatory Registration of Immovable Property Transactions”, Judicial Legal Perspectives Quarterly, Vol. 30, No. 110, (2025). [In Persian]
- Kavyar, Hossein & Amini, Mehdi, “Jurisdiction of the Peace Court under the 2023 Law on Dispute Resolution Councils”, Judicial Legal Perspectives Quarterly, Vol. 29, No. 106, (2024). [In Persian]
- Mirshakari, Abbas; Bahramy, Ehsan & Pishnamaz, Seyed Amin, “Lawsuit to Prove Ordinary Testament; Ability or Inability to Hear”, Ra’y Quarterly, Vol. 10, No. 40, (2022). [In Persian]
- Mirshakari, Abbas; Bahramy, Ehsan & Pishnamaz, Seyed Amin, “Strict Compliance Requirement in Wills: A Comparative Study in Iranian and American Law”, Contemporary Comparative Legal Studies Quarterly, Vol. 13, No. 29, (2022). [In Persian]
- Mirshekari, Abbas; Azadbakht, Shobeir & Bahramy, Ehsan, “The Basis and Limitations of the Sovereignty of the Intention in the “Will” in Imamia Jurisprudence and Iranian Law with a Comparative Study in the American Legal System”, Quarterly Journal of Private Law Research, Vol. 12, No. 46, (2024). [In Persian]

Judgments

- Judgment No. 140368390017384490 dated January 21, 2025, issued by Branch 7 of the Peace Court, Judicial Complex No. 1 of Tehran. [In Persian]
- Judgment No. 140411390002505320 dated December 28, 2025, issued by Branch 2 of the General (Civil) Court of Zanjan County. [In Persian]
- Judgment No. 140411390002507906 dated December 28, 2025, issued by Branch 7 of the Peace Court of Zanjan County. [In Persian]

Other Sources

- Advisory Opinion No. 78/1404/7 dated July 14, 2025, of the Legal Department of the Judiciary. [In Persian]
- Opinion No. 2639 dated October 27, 1988, of the Guardian Council. [In Persian]

استناد به این مقاله: هاشمی، سید رضا و بهرامی، احسان، (۱۴۰۵)، «چالش‌های حقوقی پیش‌بینی سازمان ثبت احوال کشور به‌عنوان مرجع صدور گواهی انحصار وراثت»، فصلنامه پژوهش حقوق خصوصی، دوره ۱۴، شماره ۵۵، ۱۲۹-۱۸۰.

doi: 10.22054/jplr.2026.92102.3003

Private Law Research is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.